

I

W 34 153

6-390

This image shows a blank ledger page from a notebook. The page is divided into four vertical columns by three dark lines. Each column contains five horizontal rows, creating a grid of 20 rectangular boxes. The paper has a light beige or tan color with a slightly textured appearance. The bottom edge of the page is curved upwards, revealing a white surface underneath.

7192

3848

~~105~~

~~149~~

БЕЗ ПРАЦІ.

В дарі: від

Ср. Ср. К.-Скочин

429

06

БЕЗ ПРАЦІ.

76

КАЗКА

ІВАНА ФРАНКА.

Ціна 20 кр.

ЛЬВІВ, 1891.

Накладом Товариства ім. Шевченка.

З друкарні Товариства імени Шевченка,
під зарядом К. Боднарського.

36.

72 ер

Львівська
Бібліотека

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И- 34 153

Ф I
6-390/2

I.

Був ту собі в нашім селі Іван, парубчак здоровий і вродливий, але такий лінивий, такий лінивий, що нехай Бог боронить. Так і призывали єго Іван Лінюх.

Що правда, лінивство єго багато де в чому неподібне було до мойого або твого лінивства, шановний читателю, і коли-б нам прийшло ся що дня зробити хоч половину тої роботи, яку звичайно робив Іван Лінюх, то без сумніву нам би здало ся, що ми зробили бодай половину мітольоґічних Геркулесових робіт. Іван уставав геть-геть перед сходом сонця, кормив, поїв і чистив худобу, кленав косу, вязав лен, косив, молотив, рубав дрова що аж іскри скакали, молов зерно на ручних жорнах, двигав тягарі, різав січку, носив воду з ріки, одним словом, робив тисячі тих важких а ненастанних праць, що становлять зміст хлопського житя. Від рана до ночі все на ногах, все занятий, він мало чим ріжнив ся від незлічимої многоти тих сірих постатів, що розсипані по широкім божім сьвіті, лаяють і снують ся по ньому мов мурашки і гинуть як мурашки. Вони становлять неначе частину самої елементарної сили тої землі і майже не лишають по собі ані крихти того, що називаємо історією. Живуть, щоби працювати, а працюють, щоби з голоду не вмерти — ось і все. І так раз у раз, із покоління в покоління, без ніякої зміни, без ніякої полекші, без ніякого — сказати можна — поступу. Та про те було щось таке, що виріжнювало Івана з поміж сірої хлопської маси, а се було власне єго лінивство. На лихо єму, лінивство се не могло проявляти ся в ділах, а то задля двох причин. Раз тому, що Іван був мужик, а мужик хоч-би й найлїннївіший, звичайно мусить десять раз більше робити, ніж найробучїйший „інтелїґент“. А по друге, доля немов наперекір єго вродженому лінивству, чисто на

сьміх та на глум зробила єго наймитом, бідолахою без поля і рілі, без хати і роду. Виріс між чужими, поштуркуваний, занедбуваний і кривджений, служив за харч і одєжу, — от тим то звичайний тягар хлопського житя пригнітав єго з подвійною силою. „Наняв ся — продав ся“ — каже приповідка, а щож-би то був за господар, котрий-би купивши таку цінну річ, якою є людська сила робуча, не старав ся визискати єї як найосновнійше, з усіх боків, до остатньої крапелини?

От тому-то лїнивство Івана Лїнюха не могло проявляти ся на ділі, то значить тим, щоб він пічого не робив. Про се при єго стані навіть гадки не могло бути. Вроджена єго хіба проявляла ся тільки в єго неохоті до всякої праці, в тім, що він раз у раз бурчав, зітхав і проклинав. Бурчав і нарікав він устаючи рано, проклинав сходяче сонце, з ненавистю поглядав на ті ниви злиті єго потом і оброблені єго руками, а приносячі весь дохід кому іншому, а хоч ніколи не міг відважити ся на те, щоби проклинати або бити господарську худобу, ту худобу, до котрої звичайно привязував ся цілим серцем, мов до найближшої рідні, то все таки годуючи, поючи і чистячи улюблені воли або жеребят, він „виварачав“ на господаря, бурчав на богачів взагалі або проклинав власну долю, що так уперто силувала єго здобувати кожний, хоч-би найнужденнійший шматок хліба працею, а надто ще такою важкою, пекольною працею. Не за діла затим, а за слова і „охвоту“ осудили Івана селяне, прозвавши єго Лїнюхом. І по своєму вони мали рацію, гулюючи на Івана, погорджуючи ним, посьмішковуючи ся з него, нерадо приймаючи єго в найми. Хоч сам Іван робив добре, але єго вічне бурчання, квасне та якесь заспане лице, осовілі очі, все те обдавало єго якоюсь атмосферою лїнивства, котра заражувала і обезсилювала других. В роботі хлопській, рільничій, переважно гуртовій — приклад, заохота, ота зараза моральна займає дуже велике місце. Робітник охочий, веселий, жартовливий та сьпівучий, у котрого „очі грають“ і „жили ходять“ при роботі, є великим скарбом; хоч сам він нераз менше робить ніж другі, але під гомін єго жартів, вигадок та пісень, на вид єго палких очей, здорового, ясного лица і хутких та крепких рухів робота всім іде спірнійше, лекше і красше; здобуток показує ся звичайно багатий і люде

не потомлені та вдоволені самою працею більше ніж запла-тою. „Такий уже дух на робітників наскочив“ — говорять господарі і добре пильнують, щоби того „духа“, то є власне того робітника, що так уміє другим „духа додати“, задержати при собі як найдовше.

Зовсім противно діє ся з лїнивим робітником. Недармо го-ворить приповідка: три дні не їдж, а весело диви ся! Такий робітник, що невесело дивить ся, може собі робити й найліпше, але для господаря єго робота не має цїни: сам єго вид, єго лїниви рухи та єго бурчанє роблять єму більше шкоди, бо знеохочують других, заражують їх лїнивством, бунтують їх. І робота їм тяжка, їда не смачна, і час довгий, і господар мелюдяний, і плата мала, а при кінци показує ся, що й зробили вони мало і не до ладу. А що найголовнїйше, то головний виноватець звичайно чинить вид, немов то „моя хата з краю, я нічого не знаю“; єго ро-бота найліпша, закинути єму не можна нічого, і господар му-сить мовчки сам в собі гнути злість, та хїба зарікати ся, що на будуще не прийме до роботи проклятушого „бурмила“.

От таким то бурмилом у сїльській роботі був і наш Іван Лїнюх і се була причина, що єго не любили господарі і не радо брали єго на службу, платили єму менше чим дру-гим, а кормили єго гірше, а нераз навіть без вини наганяли зі служби. Та все се не то що не поправляло, не підохочу-вало Івана, а все більше квасило єго, знеохочувало до праці, до житя і людей, до цілого свїта. Робота була для него найнелюбїйша, найогидливїйша річ на свїті, була найбільша єго прикрість, котру він кожного дня, кожної години мусїв поборювати з найбільшою натугою всіх своїх сил, а в котрій про те ніколи не міг засмакувати.

II.

Одного дня післав господар Івана до ліса, щоби дров сухих нарубав, вязанку навязав і до дому приніс. Днина була літна, робуча, і господар не хотїв для крихти сухариня му-чити коней. А що Іван змучить ся — се байка. Такому лі-нюхови се навіть до здоровля причинить ся, коли троха при-мне кости.

Ішов Іван у ліс із сокирою за ременем тай бурчав

і кляв ненастанно. Прийшов, сів на старім пеньку, щоби хвилю відпочити, але не переставав бурчати та перебендювати.

— Господи, — зітхнув він нарешті, — що тобі завинила душа моя, що ти єї засудив на отсю вічну каторгу! Чи ж не змилуєшся надомною, чи не дозволиш міні хоч рік, хоч місяць, хоч тиждень жити спокійно, щасливо, без тої проклятої праці? Ой, бо допекла міні вже до живого та праця! Ненавиджу єї, як невольник свої кайдани, але так само, як невольник кайданів, так я єї не можу позбутися й на хвилину. Навіть у сні не перестаю працювати, не можу розстатися з моєю мукою. Боже, змилуйся надо мною! Позволь міні хоч день оден, хоч одну годину прожити без праці, без думки про працю!

Слова ті, висказані в голос, дивно якось зазвеніли в Іванових ухах. Зірвав ся на рівні ноги і напружив слух; здавалося єму, що в голосі єго власних слів звенів якийсь інший, чужий голос, острій, що сверлував єго душу і наповнював єї дивним неспокоєм. І ось він заглибив свій слух в лісову тишу, в ту тишу голосну, живу і вічно рухливу мов хвилюване океану. Але нічого особливого не почув. Було саме полудне, сонце пекло і жевріло посеред безхмарного неба; величезні дуби, ялиці і берези дрімали недвижно над Івановою головою, розкішно гріючи свої вершечки в соняшнім скварі; в тіні їх гущавини грали ся міліони дрібнюсіньких комариків, а рої їх підіймались і опускали ся мірно, видаючи своїми крильцями ніжний, ледво чутний але мелодійний шелест, немов сонний бренькіт якогось чародійського інструменту. Чим довше вслухувався Іван у той бренькіт над своєю головою, тим більше єму здавалося, що душа єго впливає в якийсь новий світ, напів прозорий, таємний, близько сумежний з дотеперішньою дійсністю, та все таки зовсім від неї відмінний. Опанувало єго якесь незвичайне вколисане, немов могоуча, тепла, м'яка хвиля несла єго кудись, а він любуючись, безвладно даєсь їй нести в безвісти.

Втім нараз якийсь новий, острій та проймаючий тон затремтів у повітрі. Захитав він попередню гармонію, але не розстроїв єї. Був се тон також тихий, ледво чутний, немовби брентіла золота мушка, але тон дивно якось сконцентрований, заострений, бачилось — повний нескazanого болю і роспуки,

невимовного благання. Іван відразу пригадав собі, де і коли він чув той тон.

О, се було давно! Ще Іван був пастухом і враз із другими хлопцями пас господарську худобу в тім самім лісі. Ото-ж одного разу товариш его Гринько звернув его увагу на велику, чорну, блискучу муху, що крутила ся довкола коров, але не сідала на них. Іван ніколи ще не бачив такої мухи, то й цікаво слідив за нею очима. Гринько також. Нараз побачили, що муха сіла на смереці, а надивавши в ній вузеньку дірку від вигнившого сучка, влізла в ню і сховалась.

— Ага, маю її! — скрикнув Гринько і надивавши відповідний патичок, заткнув его в ту дірку і увязнив муху. — Слухай, як грає! — кликнув тоді, притуливши ухо до смереки.

Іван з якоюсь трівогою притулив і собі-ж ухо до смереки і почув звук тихесенький, тонесенький, та такий безмірно проймаючий, на пів болющий а на пів жалібний і बताючий, що ціла его істота затремтіла якимось неказаним смутком.

— Гриньку, випусти її! — скрикнув він.

— От то, був-би я дурнем! — відказав Гринько. — Добре, що її маю. Нехай міні грає!

І поштуркавши затичкою, знов притулив ухо до смереки і радісно прислухував ся досить довгу хвилю, а в кінці сказав:

— Але грає! Бігме, що гарно грає!

— Пусти її, Гриньку, — просив Іван. — Міні її жаль.

— Кого тобі жаль? Мухи? ха, ха, ха! От-то міні велика худоба — муха!

— Але по щож і муху мучити?

— Як то по що? Нехай міні грає!

— Пусти її Гриньку, піду тобі худобу з Глибокої дебри завернути.

— Іди, бэзуме, чого тобі захочує ся! Не пушу її, бо міні не хоче ся. А худобу завернути ти й так підеш.

Іван не випірав ся, бо знав з гори, що так буде, а коли-б того не хотів учинити, то старший пастух ще й в карк его набє. Та все таки стрібував поставити ся на упір з іншого боку.

— Ну, то я сам її випущу!

— Анї міні важ ся! — скрикнув Гринько. — Се моя муха! Я її зловив і буду її ту тримати, доки міні сподобає ся. А як-би ти міні поважив ся її випустити, то такий тобі празник справлю, що тобі нічого більше не буде треба.

Гринько був старший, дужший, сьмілійший від Івана, а надто був багачький син і міг Іванови допекти тисячними способами, коли тільки захотів. Тож Іван не всьмілив ся задирати ся з ним, тим більше, що Гринько все ще стояв коло смереки, держачи рукою затичку і від часу до часу прислухуючи ся граню увязненої мухи.

— Але-ж то грає! — радісно скрикнув Гринько. — Ще я не чув мухи, котра-би так грала. Послухай лишень, Іваську!

Іван хвилю вагував ся, а вкінці немов щось похнуло єго до смереки, приложив ухо і слухав. Писк не переставав і проймав єго дрожою. Якийсь глибокий жаль пробирав єго. А коли в кінці відірвав ся від смереки і пішов дальше за худобою, то розпучливий жалібний бренькіт немов усе біг за ним на здогін, сверлував і мучив єго. Довго Іван не міг заснути тої ночі, а й у сні бачив нещасну муху зашпунтовану в дереві, чув єї писк, але в сто раз голоснійший, немов зойк вітру в скальних заламах або немов завід жінки над мерцем.

— Ні вже, будь що буде, а завтра мушу її випустити! — сказав Іван сам до себе. — Скоро тільки худобу вижену до ліса, зараз забіжу до тої смереки і витягну затичку. Нехай собі бідна муха летить до своєї хати!

З тою постановою Іван заснув.

Та тільки на другий день не так стало ся, як він собі уложив. Господиня збудила ся троха за пізно, а поки подоїла корови, поки прилагодила Іванови до торби їду на весь день до ліса, поки Іван дігнав худобу з села до ліса, вже сонічко на небі підійшло „на дві коцюби“. Коли Іван зі своєю худобою прибув до вчорашної смереки, застав там уже всіх других пастухів. Гринько розповідав їм про муху, показував затичку і всі оден по другім притикали ухо до смереки, а послухавши довшу або коротшу хвилю, потверджували, що „славно bestія грає“.

— Ага, ось іде Іван Лінюх! — скрикнув оден пастух, побачивши Івана.

— І як звичайно, остатний надлазить! — додав другий.

— А знаєте, — сказав Гринько, — він учора мало що не плакав за отсею мухою!

— Як то, за мухою? — запитали всі гуртом.

— Ну, так. Під милий Біг мене просив, щоби́м її випустив.

— А то за про що?

— Або я знаю? Казав, що єму її дуже-ж то жаль.

— Жаль єму мухи! Ха, ха, ха! Мушачий тато! Мушачий тато! — сьміяли ся пастухи, скачучи довкола Івана і поштуркуючи єго зо всіх боків.

Е, дайте єму спокій! — сказав оден. — Може то єго мати, або баба-відьма по смерти мухою перекинула ся, то він так за нею просить!

Хлопці дивно якось глиинули по собі при тих словах. Прикро їм зробило ся, замовкли. Аж старший пастух, парубок може двацятилітній розбуркав їх.

— Що ви, дурні, дурниці вигадуете! Махайте за худобою! А коли Гринько зловив собі муху і хоче її ту для музики тримати, то нехай ніхто не сьміє її випускати! Розумієте?

Сім день трівала та музика; сім день увязнена муха бренїла в дереві. Іван сам незнав, що з ним діяло ся через тих сім день. Муха в смереці не сходила у него з думки. Коли їв, зараз собі пригадував: а муха там десь бренить, пищить; з голоду гине! Коли лягав спати, думалось єму: а муха там не має спочинку, все пищить! Коли будив ся, перша єго думка була: а муха там десь пищить у пїтьмі, не бачить сонїчка, до котрого так полискувала ся і крильцями мерехкотїла! І хоч пасучи худобу часто переходив коло тої смереки, то все заставляв там когось з пастухів, що слухав „музики“, то є, бренькоту мухи. Інколи й сам він притикав ухо до смереки і за кожним разом дізнавав вражїня так само сильного і потрясаючого, як і за першим разом. Може бути навіть, що застрягли єму в пам'яті слова пастуха, що муха тота може бути єго мати або баба, перемінена за кару в таке сотворїне, бо інакше відки-ж-би у него брав ся такий жаль, коли всі другі тільки втішають ся „музикою“?

А бренькіт у смереці за кожним днем ставав ся щораз слабший. Вкінци семого дня, коли Іван нарешті перший при-

був до ліса і не застав нікого коло смереки, він відважився витягнути прокляту затичку, щоби випустити муху на волю. Але муха з дірки не вилазила. Притулив ухо до смереки — нічого не чути. Встромив у дірку тоненький патичок, але в дірці ніщо не рушалось. Ось він устромив назад давню затичку, щоби другі не казали, що він муху випустив. Ще раз притулив ухо до смереки і надслухував уважно, але бренькоту не було чути. Очевидно муха здохла з голоду і муки!

А тепер зараз, по чотирнадцяти роках в уха єго врізалось мов вістрє ігли те саме бренькотанє, котре колись через сім день, день по дневи чув у смереці. Він мимоволі затремтів і оглянув ся довкола. Боже, чи-ж се була-б річ можлива? Він находив ся як раз коло тої самої смереки, в котрій перед чотирнадцятьма роками єго пустий товариш Гринько зашпунтував нещасну муху. Що більше, в смереці стирчав іще той самий патичок, котрий тоді Гринько віткнув був у дірку за мухою. А той тонесенький бренькіт — відки він розлягав ся? Іван одним духом поскочив ід смереці, притулив ухо — і мало не зомлів. Жалібний, болющий і наскрізь прошибаючий бренькіт справді виходив із тої шпарки затканої патичком!

Одним сильним поривом Іван витягнув затичку.

Якесь тяжке, глибоке зітханє пройшло по цілім лісі і голосною луною відізваало ся в Івановій душі. Потім хвилина мертвої тиші. Потім щось тихесенько зашелестіло в щілині дерева. А потім звільна зі щілини почало щось висувати ся. Іван з неказаним жалем і співчутєм вдивлював ся в ту чорну точку, в котрій, бачилось, пізнавав чорні лапки і чорну, блискучу голову мухи. Але чи-ж се була муха? <Чорні лапки, коли їм близше приглянув ся, видались єму почорнілими, кістлявими руками, зовсім подібними до людських, ба й голова почала набирати людської подоби, почала більшити, змінювати барву і вигляд. Іван остовпів з переполоху і закрив лице руками. А коли по хвили відняв руки, перед ним стояв старець з довгою бородою, скулений, злицем, що виражало неказану втому і ослабленє, в одежи незвичайній, фантастичній, не то пустинника, не то божевільного.

III.

— Всякє диханіє да хвалить Господа! — скрикнув переляканий Іван.

Старець усміхнувся жалібно і простяг до Івана обі руки.

— І я хвалю, синку, і я хвалю, — сказав тихим, ледво чутним голосом. — Ох, спасибі тобі, небоже, сторицею спасибі, що ти увільнив мене з сеї страшної темниці!

— То... се... ви були, дідусю? — пробультів Іван, не знаючи, що має сказати і до кого говорить. — А я думав, що се муха.

— Ой, муха, синашу, муха! Ворог мій тяжкий перемінив мене в муху і гонився за мною в виді чорної жовни, а коли я перед ним сховався до сеї шпари, то він шепнув тому дурному хлопчиськови, щоби мене заткав кілком! Ой, тай протерпів-же я, протерпів, Боже мій єдиний!

— Але хто-ж ви такий, дідусю? — запитав Іван.

— Я, синашу, Дід бескидський — може чував що коли про мене?

— Дід бескидський? Той сам, про котрого казки на вечерницях розказують?

— Той сам.

— Про котрого говорять, що під землею живе і Довбушевих скарбів пильнує?

— Той сам.

— А правда се, дідусю, що тих скарбів така сила, що й на двадцять чотири вози-би їх не забрав?

— Далеко більше, небоже.

— А правда се, що ви на Чорногорі обернули до гори дном той камінь, на котрім Довбуш викував хрест на знак, що під тим каменем є вхід до печери з його скарбами, так що тепер ніхто ані того каменя, ані того входу віднайти не може?

— Правда, синашу, правда, здвигався я погано при тій роботі, аж міні щось в крижах трісло, так що від тоді випростуватись не можу.

— Так вам треба! — скрикнув Іван. — Було не лакомити ся на чужі скарби, котрі-б може не одному бідоласі в пригоді стали.

Дід довгим, сумовитим поглядом зміряв Івана.

— Ей, си́ну, си́ну, — сказав, — яка-ж ти ще дитина!

— Добре вам казати: дитина! — скрикнув обурений Іван. — А ось як-би вам прийшло ся так як міні на кожний кусник хліба, на кожду мізерну лахманину так тяжко гарувати та зносити людські примхи, то певно-б ви не тої засьшвали.

Дід нічого на се не відповів, тільки раз у раз жалісливо хитав головою.

— Але що-ж се за такий ваш ворог, — спитав з пере-годом Іван, — що вас запакував у отсю щілину?

— Се найстарший опир і чарівник з Бусовищ. Мав він від давна на мене злість, ще задля небіжки жінки.

— То ви й жінку мали? — скрикнув Іван.

— А як-же, синку, мав! І лишила міні одним одну дитину, донечку. Господи мій, що то там з нею стало ся! Чотирнадцять літ як оден день тому лишив я її, ще в колисці, малесеньку, тільки мій слуга, старий Віюк сліпий остав ся при ній. Чотирнадцять літ я промучив ся в тій проклятій шпарці, тоскуючи не стілько до свободи, до ліса, до скал, до гір, скілько до моєї коханої дитини. Ой синку, що я перетерпів за тих чотирнадцять літ, що я перетерпів! Але Господу Богу слава, тепер усе минуло, тепер я вільний! Ти, синку, мене увільнив, і я тобі віддячу ся. Ходи зо мною до моєї хати. Веди мене, небоже, бо я такий змучений, такий ослаблений, що не знаю, чи й здужав-би я доволоктись до дому.

— А далеко ваш дім?

— Дім мій, синашу, великий. Коби ми тільки добрали ся до першого входу, то там я вже дам собі раду.

— То добре, ходімо! — сказав Іван.

Дід поступив пару кроків, але зараз-же мусів сісти на пеньку.

— Ні, синку, — сказав стогнучи, — не можу я йти. Ще раз мушу тебе просити о прислугу. Візьми мене на плечі, пронеси старого, не пожалуєш свого труду.

Хоч і який лінивий був Іван, та сим разом він не дав ся довго просити і взяв Діда на плечі. Старий був легесенький як перо, так що Іван майже не чув его тягару на собі і йшов зовсім вільно.

— Ось туди, синашу, ось туди! — сказав Дід, показуючи Іванови зарослу, майже незапримітну лісову стежечку, що вела стрімко під гору і, бачилось, губила ся в гущавині.

IV.

Зразу ніс Іван Діда на плечех з охотою і не чув ніякого тягару. Стежка, зразу доволі невидітна, потому пішла

по рівному, а далі скотила ся вниз. Але коли опісьля прийшлося лізти знов під гору, коли Іван кілька разів потикнув ся, коли кілька букових галузок цьвігнуло єго по лицю, пробудила ся єго натура і він почав воркотіти. Зразу стиха, а де далі, все голоснійше.

— Що я дурень, сего хіба сліпий не побачить!... А щоб тебе тристенний з такою коренюкою, мало чоловік не впав!... Чи чорти мене підвели дряпати ся десь кудись на лису гору!... І по яку другу голову я властиво туди плентаю ся?... — Такі і тим подібні уривані речення час від часу вилітали з єго уст, при чім він раз за разом енергічно спльовував і зовсім не-енергічно охав та постогнував.

Дід тимчасом сидів спокійно на єго карку, звівши єму обі ноги на груди, і бачилось, що зовсім не чув Іванового воркотання. Та все таки дивна річ: від хвилі, коли Іван почав воркотати, почув також на собі деякий тягар. Зразу незначний, але по мірі того, як змагала ся єго неохота, збільшував ся й тягар. З початку Іван мав таке почутє, що несе сокиру за ременем, пізнійше — що має на плечех невеличку боклажку горілки, по якімось часі — що двигает порядну вязанку дров. Рівночасно почало єму здавати ся, що подорож єго тягне ся щось дуже довго. Чув, що рясний піт єго обливає і в грудях починає єму не ставати духу. Воркотанє перемінило ся в голосне наріканє:

— Ой доле моя проклята! — бідкав ся Іван, важко ступаючи під гору по вистирчаючих каменюках. — Коли-ж ти перестанеш кепкувати надо мною? Думає чоловік, що собі капиночку відпочине в лісі, але де тобі! Підкусив мене нечистий витягнути той патичок і випустити отсе старе страховище, а тепер на маєш, неси єго на плечех і чорт знає куди. Тай тяжкі-ж ті порошокаві костюмахи, Господи! Немов-би міні цілу гору на плечі втелющив!

І справді тягар на Іванових плечех робив ся чим раз тяжший. Він чув, що весь під ним подає ся, що коліна під ним дилькотять, що в очах єму темніє, що млість на него бе. Єму бачилось, що не встоїть довше, що мусить упасти. Хотів зупинити ся, спочити, віддихнути, але якась невидима сила не тільки не позволяла єму впасти, але навіть не давала єму зупинити ся на однім місци. Ішов тай ішов далі.

— Діду, ей, Діду! — стогнав Іван, уже не на жарт умліваючи.

— А чого тобі, синашу? — запитав Дід.

— Який біс із тебе такий тяжезний?

— Я, синочку? — лагідно відказав Дід. — Снить ся тобі, небоже. Куди вже міні по чотирнадцятилітній темниці та тягару набрати?

— Як-то снить ся міні? — ледво сопучи відказав Іван. — Але-ж Діду, адже я паду, ломаю ся, гину під твоїм тягаром!

— Не бій ся, рибонько, — спокійно відказав Дід. — Се тільки так тобі здає ся.

— Що се, ти ще кепкуєш із мене, старий костогризе? — силував ся крикнути, але тільки пропищав Іван. — Ні, не хочу довше двигати тебе. Злізай!

— Іди, йди, душенько! — з незворушеним супокоем сказав Дід. І Іван справді йшов, хоч і як не хотів, хоч і як страшенно був зіслаб. Він дряпав ся все під гору та під гору, а й гора та тепер видалась ему безконечно високою та стрімкою.

— Але я не хочу йти! Не хочу тебе двигати! — пищав Іван. — У мене лехке розірве ся з натуги!

— Ні, не бій ся, не розірве ся, — потішав его Дід.

— Але я не хочу! Не хочу! Чорте, злізай з мене! — просив і лютив ся Іван.

— Але синочку, прецінь-же ти дав міні слово. Тай заплату маєш від мене дістати.

— Нехай тебе громи бють з твоєю заплаатою! Нічого не хочу, тільки злізь! Дай міні спочити хвилину!

— Іди, йди, небоже, — мовив Дід. — Уже недалеко.

Злість Іванова перемінила ся в розпуку. Тягар на его хребті був страшенний. Очи вилазили ему з голови, кров у пульсах товкла ся так сидьно, що, бачилось, ось-ось потріскають жили, розірве ся серце. Дідові ноги, що обхалували его по під пахи, пекли его мов розпечені шини. Ніколи навіть у сні Іван не міг виснити, не міг уявити собі більшого труду, страшнійшої натуги. Безвихідність его положення побільшувало ще те почуте, що чув себе безсильним скинути з себе той нечуваний тягар, дати пільгу своїй натузі. Чув себе вже не самостійною істотою, не робітником, котрий може робити, а може й спочивати, коли ему не хоче ся робити, не власновільною

робучою силою, котра свідомо направляє своїми рухами, але чув себе чимось похжим на те зерно, що попавши ся між млинових камінів виконує, що правда, якісь бистрі, безпам'ятні рухи, але заразом що хвиля тратить частину своєї істоти і само робить ся тільки частиною, моментальним проявом тої величезної почвари — праці. Іван справді ціле своє життя чув себе невольником праці, але ніколи ще те чуття не було таке сильне, так страшенно болюче та догризливе, таке повне отрути та розпуки, як в отсій хвили, в хвили лаяттяжної втоми, якої тільки зазнав доси в життю. Вмерти, цілковито, моментально щезнути з ряду живих істот видалось йому тепер найвисшим вершком бажання, найбільшим щастям. Позбути ся життя — адже-ж се значить позбути ся труду, вирвати ся з пут того невимовного тирана — праці, що від найраншої молодости так важко поклала на ній свою руку. Смерть — то одинокий вихід для таких як він нещасних, то відпочивок, то свобода!...

Ішов власне зі своїм тягаром понад краєм безмірно глибокого та пропастного яру. На дні єго сиділи сумерки, клубили ся бурі тумани. Величезні смереки, що росли в глибині, видавались Іванови з гори не більшими від корчів ялівцю. Тут-же просто Іванових ніг, але може о яких сто сяжнів низше вистобурчувала ся величезна остра скала, мов затулений п'ястук, найжений величезними бородавками.

— Почекай, прокляте страховище, — воркотів Іван. — Не хочеш ти мене пустити, то й я тебе не пущу!

І вхопивши обома руками що сили Діда за ноги, Іван одним розпучливим поривом шарпнув ся в бік зо стежки і повалив ся в безодню.

— Ну, ну, ну, ну. Перший раз засміяв ся тихим, сердечним сміхом.

Іван отворив очі. Що стало ся? Де се він опинив ся? Побачив себе на кам'яній платформі, при вході в тісну кам'яну печеру. Скала, що вистобурчила ся в виді величезного п'ястуга, заслонювала вигляд на яр і на сусідні гори.

— Тай горячий-же ти, хлопче, у, який горячий! — мовив усміхаючись Дід. — Тільки що я хотів тебе просити, щоб ти звернув зі стежки троха на право, а ти вже й сам туди вирвав ся.

Ні з сего ні з того почув Іван, як горяче жівриво встиду обільляло все єго тіло. Не міг іще очунятись. Чув себе так якось непохоже на те, що пережив перед хвилиєю, що се недавно видавалось єму чимось неправдоподібним, казочним, геть-геть замерклим. Адже-ж він кинув ся в пропасть! Що-ж се з ним діє ся? Він стрібував рушатись, думаючи, що се тільки єму сниться і він може лежить зомлілий на дні пропасти. Але ні! Був здоров, цілий, не сонний, і не чув ані сліду тої втоми, котра ще перед хвилиєю доводила єго до розпуки. Противно, чув себе здоровим, кріпким і зовсім свободним.

Встидав ся тепер глянути на Діда, котрий уже не сидів у него на коркошах, але стояв обіч него і щось нишпорив у скалі, коли-не-коли звертаючи на него сьмішкуватий погляд.

— А що, синашу, — сказав Дід, вгадуючи єго думки, — а не казав я тобі, що се так тільки тобі здає ся, коли ти міні дива розказував про мій тягар? Ей, хлопче, хлопче!

Дід покивав головою, немов-би мав іще щось сказати, але вважав відповідним сховати се для себе.

— А чому-ж міні так здавало ся? — спитав Іван.

— Сказати тобі по правді, то тобі не зовсім і здавало ся. Є в тебе щось слабе, але не тіло. Тіло, небоже, маєш здорове, що й казати. А ось воля в тебе хора. А ти знаєш, як старі люде кажуть, що хто не хоче, то гірше ніж не може.

Дід говорив се так добродушно, що Іванови якось ані на думку не прийшло ображувати ся, хоч сільських господарів, котрі єму нераз подібне говорили, він ненавидів і уважав за своїх найтяжших ворогів і гнобителів. Дід тимчасом відлупив своїми висохлими пальцями кусень скали, виняв зі щілини великий золотий ключ, оглянув єго пильно мов старого знайомого і видимо зрадів мов дитина. Поблискуючи ключем до сонця він поліз у темне гирло печери, в котрій на кінці находили ся потайні двері.

— Ходи зі мною, синочку, — сказав до Івана. — Вступи до моєї хати, будеш у мене гостем. То й побалакаємо, коли хочеш.

Дід відімкнув двері, за котрими показав ся довгий, темний, вузький коритар вижолоблений у скалі. Тим коритарем ішли оба довго, дуже довго, як бачилось Іванови. Час той вистарчив бодай на те, щоб єго веселий і енергічний настрій

знов змінив ся на якусь знеохоту. Вже навіть Іван почав собі в душі бурчати і запитувати себе самого, який чорт казав єму лазити по якихось мишачих норах, з котрих може й виходу ніякого нема. Аж ось Дід зупинив ся, заскрегінцав ключем і отворив другі двері.

Лагідне зеленковате сьвітло вдарило Іванови в очі, але не разило їх зовсім. Зробивши ще кілька кроків він побачив себе в величезній кам'яній сьвітлиці, пишно прикрашеній усякими фантастичними різьбами, яріючими хрусталами, обвішаній нитками золота, вистеленій бляшками чистого срібла. Всі меблі в тій сьвітлиці були з гнутих в різнородні форми жил заліза і срібла, на котрих лежали плити з прозірчастого гірного хрусталу або фіолетового аметисту. По рогах вибризували натуральні фонтани, осьвіжуючи повітря, а на середині в майстерних козубах горіла найчистіша живиця і ялівцеві ягоди, розливаючи сьвіжий запах лісів і полонин.

Дід наблизив ся до одного стола і своїм золотим ключем тричі вдарив о хрусталу плиту.

— Віюку! — крикнув він, і голос єго, на сьвітлі такий тихий, схожий радше на бренькіт комарика ніж на людську мову, ту гримів мов могутий водонад і розбудив стократний відгомін десь у далеких, безконечно просторах підземеллях.

Ще не перегомонів той відгомін, що гучною хвилею котив ся з печери до печери, коли в тім десь далеко-далеко почув ся глухий лускіт, немов гупанє величезної ступи. Лускіт той повторяв ся мірно раз за разом, звільна наближаючись до них, і в кінці побачив Іван, як із сумерку дальших печер виринула якась постать — величезна, схожа на колоду дерева оброслу рапастою корою, з вузловатим корінєм і чепіргатими гілками. Се був Віюк, невідступний слуга Діда, сторож і опікун лісів бескидських, про котрого Іван ще змалечку багато наслухав ся в казках. Ледво-не-ледво в тій живій колоді здужав Іван відрізнити почварну, майже шестистінну голову, оброслу жмутами сухого моху та корявими грибами замісто волося. Очей почвари не міг Іван добачити, бо вони були заховані під довжезними навислими віями з товстої кори. Гілки і коріне, се були єго руки і ноги.

— Хто мене кличе? — гробовим, глухим голосом запитав Віюк, наближаючи ся до Діда.

— Се я, Віюку, — сказав Дід.

— Пане мій! — крикнув Віюк, — се ти? Чи-ж то може бути? Дай, нехай доторкну ся твоєї руки!

Дід подав ему руку, а Віюк доторкнувши ся їй, беркиць перед Дідом на землю, і важке, глибоке хлипанє потрясло цілим его безобразним тілом.

— Бідний мій пане, — хлипав він, — де-ж ти бував так довго?

— Потому про се поговоримо, Віюку, — сказав Дід. — А тепер скажи міні, що діє ся з моєю дочкою?

— Дочка твоя здорова, виросла вже така велика, тільки все плаче за тобою. Ми вже думали, що ти ніколи не вернеш.

— Іди Віюку, прилич міні її сюди!

— Сюди? Але-ж пане, чую, що ту є ще хтось крім тебе, якась сира душа. А ти знаєш, що твоя дочка не сьміє бачити сирої душі.

— Не бій ся, Віюку, — відказав Дід. — Знаю се добре. Але знай, що сира душа, про котру говориш, се той милосердний чоловік, що мене увільнив з тяжкої вязниці. Я винен ему вдячність, Віюку, і хочу ему віддячити ся. Іди тільки, йди по мою дитину. Заким обоє сюди вернете, сего чоловіка вже ту не буде.

Віюк устав і погунав знов у далекі печери, та швидко втонув у темряві.

VI.

Коли Віюк віддалив ся, Дід обернув ся до Івана.

— Ну, що-ж, синашу, пора тобі до дому. Скажи-ж міні, чим можу тобі віддячитись?

Іван стояв, мнучи шапку в руці і не казав нічого. Дід довго, прошибаючим поглядом дивив ся на него, а далі сказав:

— Слухай, Іване! Чув я твої наріканя на нещасну долю, на тяжку неволю, що її терпиш. Ти увільнив мене з неволі, то справедливість наказує, щоб і я тебе увільнив із твоєї неволі. Так скажи-ж міні, чого-би ти найбільше бажав собі в життю?

Іван усьміхнувся широко, показавши два ряди білих, здорових зубів.

— А чого-ж Дідусю, можу я іншого бажати, як не того, чого бажає кожний бідний чоловік? Щобим не був бідним, щобим не потребував турбувати ся тим, що буду завтра їсти,

в що одягнусь, де спати буду? Щобим міг хоч на хвилину відпочити собі від тої тяжкої, ненастанної праці.

— Так тобі дуже праця докучила?

— Ой Дідусю, так докучила, так докучила, що й сказати не можу. Ненавиджу її цілою душею. Бо й за що-ж маю її любити? Гляньте на мої руки, на мої ноги, на мої плечі. Майже від коли на світ народився — працюю, гарую, як худобина, а що маю з тої праці?

Задумався Дід.

— Тяжке твоє положення, синашу, і я справді не знаю, чим тобі найліпше допомогти. Дав-би я тобі грошей — у мене того добра не купити, та ти знаєш, небоже, гріш як вода, не кожний зуміє вдержати його в жмени. Гріш до грошей іде, то швидко ріжні жиди, хрещені й нехрещені, довели-б тебе до того самого стану, в яким тепер находишся.

— Ну... але... може-би я... прецінь... якось... — пробув бонів Іван чухаючи ся в тім.

— Ні, хлопче, ні! — відказав Дід. — Ти-би тільки розпився, розпустився, і на тім кінець. Не тільки-бись грошей при собі не вдержав, але й сам-бись пропав, знаю се добре. А я не хочу, небоже, щоб ти мене потому проклинав.

— Бігме що не буду! — поспішно крикнув Іван.

Усміхнувся Дід добродушно на той викрик, але зараз зробився знов поважний.

— Ти, хлопче, не думай, що я жалую для тебе золота. Гляди ось тут — і Дід показав в однім куті ясині насипану величезну купу того металю, що жеврів, мов купа горючого вугля, — я міг-би тобі зараз позволити набрати собі з отої купи, кілько-бись тільки міг додвигати. Але вір міні, знаю добре, що се була-би лиха заплата за твою услугу. Дам тобі щось ліпше, щось таке, що тобі стане за всякі гроші і скарби, а разом освободить тебе від тої неволі, котру так ненавидиш, від праці.

— Ой! — радісно скрикнув Іван.

— А при тім щось таке — говорив далі Дід, — чого тобі ніхто не відбере, на що ніхто не знакомиється, чого ніколи не згубиш. Ось маєш!

І Дід узяв із одного стола лежачий на ній простий мосьжаний перетінь, грубий і незграбний, такий, які жиди продають сільським парубкам по п'ять крейцарів.

Іван видивив ся на Діда широко випуленими очима, немов хотів сказати: так отсе має бути дар цінніший від купи золота?

— Візьми, небоже, — мовив Дід, — і не суди сеї річі зі зверхного вигляду. Непоказна вона, то правда, а про те се найцінніша річ з усіх, які маю. Се перстінь чудодійний. Хто єго носить, той ніколи ні о що не журить ся, тому сповняють ся всі єго замисли, всі бажаня. Той усе, чого тільки хоче, все осягне без праці.

— Чи то може бути! — скрикнув Іван і простягнув руку по перстінь.

— Не думай, що я хочу тебе ошукати — сказав Дід, подаючи єму неоцінений перстінь. — Побачиш швидко, що мовлю правду. Впрочім як-би коли мій дар тобі не подобав ся, можеш міні єго звернути. Тільки прийди до ліса, там де ти увільнив мене з вязниці, і крикни тричі: „Діду!“ та вдар палицею по дереві, то я зараз тобі явлю ся.

— О, я думаю, що не буду потребував вас трудити, коли тільки се правда, що ви кажете, — скрикнув на радощах Іван.

— Не маю звичаю брехати, — суворо відмовив Дід. — Отже ще раз тобі говорю: як тільки мій дар коли небудь почне тобі неподобатись, то ти прийди і залич мене — я візьму єго назад. В ніякі інші руки крім твоїх він не піде і нікому крім тебе служби робити не буде, се памятай. А як віддаси єго міні, то я тобі в заміну за него дам який інший дар, що собі сам вибереш. Ну, а тепер іди і бувай здоров!

За кілька хвилин Іван був уже на сьвіті.

VII.

Побачивши ся на вольнім, яснім сьвіті, Іван зачудував ся не абияк. Коли недавно тому йшов з Дідом, то єму здавало ся, що находиться ся в якійсь стороні зовсім невідомій, серед величезних скал, трохи не до самого неба високих гір і бездонних ярів. А тепер він побачив ся в місцевості добре єму відомій, де ліс був рідкий, гори невисокі, скал ані сліду, тай яри не глибші по над звичайну міру гірських провалів. Зміркував, що находиться ся недалічко того місця, де сидів інощо війшовши в ліс і де лишив свою сокиру зарубану в пеньок. Туди він і направив свої кроки.

Ішов не можучи зразу розміркувати докладно все те, що з ним стало ся. Чув ся тільки дуже вдоволеним, спокійним і певним, мов фляшка наповнена водою аж по саму шийку. Навіть їсти йому не хотіло ся. Одно тільки знав, що може бажати чого хоче, а все йому буде сповнене. Та тільки не знав іще, чого має бажати в даній хвили.

Перше, що йому ясно стало в пам'яті, була сокира і дрова.

— От коби то — подумав собі Іван — заким я прийду на місце, моя сокира була така мудра і сама дров нарубала, а господар щоби збожеволів та з возом по ті дрова сюда виїхав, отсе було-б гарно.

В тій хвили Іван почув справді в лісі страшенний стукіт та траскіт, немов-би сто сокир нараз пустило ся рубати сухе галузе. Майже рівночасно почув також туркіт і бренькіт воза, що їхав по нерівній лісовій доріжці. Поки дійшов до свого місця, вже господар кінчив накладати на віз сухі гіляки. Набір був величезний і господар дуже вдоволений.

— Добре ти зробив, небоже, — мовив він до Івана, — що ти так розпорядив ся. Тільки що ми скінчили в полі свою роботу, коли отсе прибіг той хлончик, що ти його післав. „Нанашку — каже, — казав Іван, щоб ви зараз їхали до ліса. Він дров наладив гук, а лісничий по обіді поїхав до міста і через помилку лишив рогачку отворену“. Ну, але-ж ти небоже мусів звивати ся, коли ти за пів години здужав назбирати і нарубати таку величезну купу сухарини. Таж сего-б іншим разом і два хлопн за цілий день не наладили! Я й не думав ніколи, що ти такий робітник. Знаєш, сих дров нам вистарчить до самої глухої осені.

Іван слухав сеї похвали, і хоч їй не дивувався, бо знав, як воно все склало ся, то все таки робило ся йому якось троха встидно. Тому-то кинув ся допомагати господареві складати дрова на віз, але де там! Все, чого тільки доторкнув ся, летіло і рвало ся йому з рук і укладало ся само на те місце, де було треба, укладало ся далеко ліпше і щільнійше, ніж-би се зумів був зробити сам Іван. Хотів бодай допомогти господареві обв'язати наладований віз залізним ланцюхом, щоби набір добре держав ся, але й ланцюха не міг дотулити ся — той тільки мигнув, дзоркнув, віз затріщав і вже був обв'язаний і обтягнений так, немов-би його тягло десять хлопів. Віз був готовий. Господар уже запрягав коні. Рушили.

— Ой Іване, — скрикнув переляканий господар, глипнувши з боку на величезну фіру дерева, супроти котрої мізерні хлопські коненята виглядали достоту мов миши, — щож се ми нарobili! Такого тягару ми й з місця не рушимо. Попсуємо коні! Де-ж вони зможуть дотягти такий величезний тягар, тай ще горі горбом!

— Ей, не бійте ся! — сказав Іван, — поратуємо їх, якось то піде.

І приступивши до воза він узяв ся рукою за люшню. Коні, що передтим ледво з місця рушити могли фіру, тепер пішли зовсім свобідно і вільно, немов-би з порожнім возом.

— Ну, робітник з тебе, Іване, — сказав радісно господар, коли в кілька хвиль по приїзді до дому дрова були не тільки поскидані з воза, але також порубані, полупані і поскладані на купу під шопою. Перший раз від нетяжкого часу господар закликав наймита до комори і почаствував его горілкою, пшеничним хлібом і сиром.

VIII.

Слава Івана як „пречудного“ робітника швидко розійшла ся по всему селу. Особливо господар, від котрого Іван до недавна не чув ніколи доброго слова, тепер трубив о нїм на всі боки мов нанятій.

— Що там за сила! що за проворність! Ні, такого робітника я ще не бачив як живу. І все сам!

— Та що, нема чому дивувати ся, — жартували богачі. — Такий лїнюх через тільки літа зашанував свою силу, то й має єї. Цікава річ лишень, що се ему прийшло до голови, що тепер так узяв ся до роботи? Ну, але то також певно, що тої охоти на довго ему не вистане.

Але помимо того кепкування кожний богач бажав мати Івана у себе. Ось і почали вони потаємно на перегони шапкувати перед Іваном, частувати его то горілкою, то гараком і просити, щоби покинув дотеперішного господаря.

— Чи такий голоколїнник варт твого одного пальця! — говорили ему. — І чого ти у него дослужиш ся? Ходи до мене, я тобі дам 50 ринських річно, шматє як Бог приказав, їсти будеш те, що й я їм, а роботи тяжкої не будеш робити.

Іван тільки десь-колись промимрив: „Нну“, „Еге-ж“ та „А вже-ж“ та „Побачимо“, пив, закусував, і ні про що не турбуючись, ходив собі мов бугай по молодій конюшині. Праця як обов'язок, а властиво як тяжке ярмо перестала для него існувати. Думки, котрі доси майже виключно приковані були до тих тачок, тепер увільнені попали в якийсь хвилиевий застій, немов заснули, щоби випростувати ся, набрати сили і самостійности. Бажання Іванові не могли ще вирвати ся з обсягу наймитського житя, з меж рідного села.

— От як-би то сам пан війт прийшов просити мене до себе на службу! — думав Іван. — Сказавби я ему пару слів правди за те, що мене недавно вигаратав бучком, коли ему мої коні в житі шкоду зробили.

І справді війт прийшов і Іван наговорив ему дурниць, котрі грізний начальник громади прийняв як щось таке, що ему від давна належало ся.

— Найліпше мабуть було-би служити у панотця, — подумав собі Іван. І тут уже йшов до него палямар послом від панотця і просив его прийти завтра „на клібаню“, бо егомость дуже его потребують. Панотець почаствував Івана вином — першим, яке крім причастія Іван мав коли небудь в устах — і просив его, щоби йшов до него на службу.

— Прийду, панотчику, чому-ж-бим не мав прийти, — весело сказав Іван, цілуючи панотця в руку, але на думці у него було зовсім що інше.

— А коли-ж прийдеш? — запитав панотець.

— Ще нині відправляю ся від свого господаря, а завтра вже буду у егомости, — сказав Іван. Панотець поблаговісловив его на дорогу і він пішов у село.

Іван був слуга самотній в своїм роді. Не тільки робив за десятьох, але — і се була річ не менше важна і цікава — не їв нічого. Еге! Від того памятного дня, коли то привіз тільки дров з ліса, господиня не бачила ложки ані хліба в его руці. І ніхто не бачив, щоб він їв. А про те за тих кілька неділь Іван розцвів і зарум'янів ся, мов польовий мак.

— Що се таке з тобою, Іване, — питала его господиня, — чому ти їсти нічого не хочеш?

— Я ситий, — відповідав Іван. — Навіть не ставте нічого перед мене, бо я не можу їсти.

— Але хто-ж тебе так участував?

— Е, се вже моя річ. І не питайте мене, бо вам сего не скажу.

Трібували вже й слідити за Іваном, де і що він їсть, але слідженє ні на що не придало ся. В часї обіду, полуденку і вечері Іван щезав десь, мов камінь у воді. Не потребуємо й додавати, що Івана годував єго перстїнь. Коли тільки хотїв їсти — а хотїв він їсти зразу дуже часто, бо доси за весь вік мав час випостити ся на всі заставки — сїдав де небудь і шептав:

— Хочу, щоби мене ніхто не бачив.

І зараз робив ся невидимий, а рівночасно на єго розказ воскресали перед ним найліпші присмаки, які тільки могла видумати єго бідна, хлопська фантазія: пироги з сиром, з маком, з капустою, ковбаси, печені кури, горілка з медом, медяники, хлїб пшеничний. Їв Іван, аж за вухами трїщало. А тепер вийшовши від панотця, одно тільки мав на думці.

— Від нині буду завсїгди пити вино.

ІХ.

Мріяв панотця о тім, щоби добути собі такого неабиякого слугу, не суджено було сповнити ся. Ледво Іван вийшов на вулицю, побачив пишну кариту, запряжену четвернею огнистих коней в богатих уборах. Два лакеї крутили ся коло карити, немов шукаючи чогось, а в кариті сидїв якийсь великий пан.

— От як-би то чоловік міг дістати ся до такого пана на службу, — подумав собі Іван. — Я колись служив у нашого дідича, та що то за пан? Парокінкою їздив, та й то такою, що тільки тьфу! А до Львова вибирав ся три роки, тай так таки й не вибрав ся. Ні, з отсим паном певно-би чоловік не троха сьвіта побачив!

— Гей, парубче! — крикнув до него пан з карити.

Іван зняв шапку і наблизив ся до карити. Пан довгу хвилю придивляв ся єму уважно.

— Подобаеш ся міні, — сказав нарешті. — Власне втік міні візник. Умів-би ти повозити четвернею? Бо з тих туманів [ту показав на лакеїв] жаден не вміє.

— Вмію, ясний пане, — сказав не надумуючись Іван.

— А хочеш вступити до мене на службу?

— Хочу! — сказав радісно Іван.

— Я князь Довгорукий, пан Чортонхайлівського ключа. Ти чував?

— Чував, ясний пане.

— Ну, так сїдай-же на кізли і бери віжки в руку, побачимо, як ти вмієш повозити. Вези нас до свого господаря: заберемо твої річі і зробимо з господарем обрахунок.

— Не треба, ясний пане, -- сказав Іван. — Я власне скінчив свою службу і шукав іншої, то ні з ким і обрахунок робити. Річі мої лежать у певнім сховку, та я думаю, що до служби у ясного пана міні їх не дуже треба.

— Маєш радію, — сказав хвилину подумавши князь.

Княжа четверня під Івановими руками йшла мов степовий вітер, легко, згідливо, без ніякої втоми. Іван не брав навіть батога до рук, досить було йому сказати слово, цмокнути та потрясти віжками, щоби скерувати четверню куди хотів, зупинити її або спонукати до швидшого ходу. Іван розмовляв з кіньми мов з дітьми, старався близько познайомитися з кожним із них, пізнати їх вдачу і норови, і здавалося, що й коні розуміють кожне його слово. Князь не міг надивуватися справності і тактові свого нового візника.

В найближшій місті казав йому справити пишну ліврею, в котрій Іван виглядав мов відроджений. З незграбного, отяжлого сільського парубчиска перемінився в хватского, вродливого молодця, на котрого так і задивлювалися люди, коли повів гальопом перебігав містові улиці.

Та князь недовго забавляв у місті, що було осередком його ключа і де у него був свій палац. Він вибирався за границю, де пробувала його жінка з дочкою. А що в тих часах не було ще залізниць, то четверня, візник і лакеї становили необхідну приналежність усякої панської подорожі. Особливо добрий візник був половиною поводження в дорозі, то й князь мав усяку причину чути себе вдоволенням з того, що найшов такого візника, як Іван.

Тимчасом Іван розкошував своїм новим становищем. Вступив він на кізли княжого повоза, мов удільний князь на свою столицю, вповні почувавши свою вартість, і вже в хлопській веретянці здобув собі повагу і пошану у лакеїв. Ще більше заїмпонували тим лакейським душам його справність в обходженню з кіньми, його гордовита вдача, схильність до мов-

чанки і задуми і єго незвичайна врода, що ніби цвіт весною так і розвивала ся перед їх очима. В своїм товаришованю з лакеями вмів Іван відразу поставити себе на якімось вишнім, незалежнім становищі, і не дізнав ані одної з тих прикростей, яких годі устерегти ся кожному сільському простакови, котрий попаде на службу в панськім дворі, і яких колись, служачи у свого дідича, він назнав ся аж до нехочу.

Тепер було зовсім не те. Все забавляло, тішило і радувало Івана. Забавляла єго візницька служба, а особливо часті проїзди по багатолюдних містових вулицях, поміж рядами проходячого, гарно повбираного панства, поперед пишні склепові вистави або здовж тінистих сапцерових алеї князівського величезного парку. Тішили єго прекрасні коні, піддані єго безпосередній опіці. Коней він від давна любив, але таких гарних, добрих і розумних він ще ніколи не мав під своєю рукою. То-ж і не диво, що полюбив їх найбільше з усього того, що найшов у княжім дворі, доглядав і беріг їх як себе самого, розмовляв з ними і пестив їх як своїх дітей. Не диво, що й вони від самої першої хвилі привязали ся до него, як діти. Вдоволений був Іван і з князя, котрий хоч не сипав грішми і навіть на страву слугам скупенько давав — про „трінгельди“ очевидно не було й бесіди — то все таки обходив ся з ними по людськи, а для Івана був якось незвичайно ласкавий. Що правда, лакеї нишком називали князя марнотратником і банкрутом, котрого жиди швидко викинуть з батьківщини, але Івана се нічого не обходило. Страви лакейської не потребував, трінгельдів тим менше, — бажав тільки бачити світ і людей, ужити життя в цілій повноті, а до того — бачилось єму — єго занятє князівського візника давало єму як найліпшу нагоду.

Недовге житє в місті в товаристві князівської двірні зробило на него великий вплив. Апетити єго розвинули ся значно і швидко. Все що бачив, надило єго, але й пересичувало по короткім часі. Бавив ся ріжними блискучками мов дитина, але й кидав їх так само скоро. Пеував собі жолудок добірними стравами, які бачив на князівському столі, але в відплату за те почував несмак до найзвичайніших поживних страв. Перший раз на своєму віці почув приступ тяжкої містової недуги — нуди, про котру єму в селі ніколи й не сніло ся. Окружене, серед котрого пробував, зовсім не на-

давало ся до того, щоби направити его бажання в сторону яких небудь духових занять і інтересів. Князь бавив ся, їздив на візити по міських головачах та околичних панах, бував у театрі на оперетках, а ще раднійше проводив ночи в кафе-шантанах або в касині за картами, але книжок ніяких не читав, розмов поважних не любив, всякі „ідеї“ і „стремління“ вважав дурницею, виключною власністю і витвором гододних літератів та голих професорів. Що й сам він одного прекрасного поранка з усім своїм князівством міг опинити ся в рядах тої „голої“ — про се не думав. Вірив в своє щастє, котре вже кілька разів подавало єму помічну руку в хвилях, коли опиняв ся вже на самім краю пропасти і руїни. Тим-то й не диво, що князівський двір не був відповідною школою для духового розвою Івана і що можучи заспокоювати всі свої низькі апетити, які тільки були доступні его нерозвитій душі, він швидко звик до життя і починав нудитись у своїм примусовім існуванні.

Але щастє всміхнуло ся єму. Князь пригадав собі, що має за границею жінку й дочку, що живуть вони там у дорогій столиці на дуже скученькім етапі, що нетерпливо дожидають его приїзду wraz зі своїм капіталом, що капітал той, о скільки можна було его стягнути то продажею збіжжя та волів, то позикою в жидів і лихварів, находить ся щасливо в его шкатулі, і що одним словом, пора було їхати. То-ж казав готовити все до подорожі, і за кілька день рушили. Подорож, ненастанне товаришванє з кіньми і природою осьвіжили Івана. Мав занятє, хоч і не потребував працювати. Очи его сковзали ся по ріжнородних околицях, перебігали мимо сел, в котрих сотні подібних до него Іванів зітхали і тужливо гляділи в слід за улїтаючою княжою каритою, надармо думаючи о роскоши хоч раз в житю проїхати ся отак в сьвіт широкий, — мимо місточок, в котрих стрічали неохибне болото або куряву, неохибні громади на пів голих жиденят на серед вулиці і неохибні набресклі лица п'яниць, що висували ся з вікон і дверей шинків. Іван зразу цікаво і поквально ловив очима ті подорожні подробиці, радісно витав кожний далекий вершок гори, кожний наглий закрут ріки, кожду невидану досі

вежу, що здалека мов величезна шпилька вихиляла ся понад зеленъ лісів або понад золотисту площу спілої пшениці. Сьвіже повітре поправило і заостирило єго апетит, розільляло здоровий румянець по єго щоках. Чув ся знов вдоволеним і не бажав нічого нового.

Але вдоволенє се трівало недовго. Подорож ішла помалу і почала вкінці втомляти єго своєю одностайністю. При кождім новім виді, скруті, мості, версі гори з прикрістю пригадував собі Іван: Е, таке самісіньке я вже бачив. В кождім новім місточку мимоволі з уст єго виривали ся неохибні окрики: „З дороги, голото! А щоби вас!... З дороги, бо розтопчу!“ Впрочім давали ся Іванови чути й деякі недобрі боки князівської вдачі: погані нічліги для слуг, невиспанє, чим раз частійші прояви князівського злого гумору, що показували ся в ненастаннім бурчаню на лїнєвство, недостаточний поспіх, на марнованє грошей, нешанованє лївреї і т. і. Правда, Іванови князь ніколи не мав нічого закинути, але те вічне наріканє на лакеїв, що сиділи тут-же побіч него, дразнило Івана, як шкрябанє залізом по склі. Кізли княжої карити ставали ся для Івана з кождим днем твердші, невикіднійші і ненависнійші.

— Боже, коли-би хоч яка зміна, яка пригода в дорозі! — зітхнув раз Іван, коли рано з готелю вибирали ся в дальшу подорож і в перспективі являв ся Іванови довгий день, котрий треба було протовчи ся на шкіряній подушці посеред одностайних піль і лук, під палким промінєм серпневого сонця. А надто ще вид тисячів людей, зайнятих полевою роботою, будив в Івановій душі якесь прикре чутє. І рад він був, що вирвав ся з того ярма, а притім починав чути щось немов гризоту сумління, немов-би ся єго подорож була тяжким гріхом. Але найгірше разив єго сьпів отих робучих людей. Поки ще він був Іваном Лінюхом, сьпівав дуже часто, і сьпівуючи ті прості, сердечні сьпіванки про долю, про любов і любовні пригоди дізнавав дивної полєкші. Але від часу, коли чудовий перстїнь обхопив єго палець і розбудив в єго душі нові сили, новий сьвіт бажань в тїй-же хвилі заспокоюваних, та повертаючих усе на ново і виїтаючих щораз то в ширші круги, — від тої хвилі пісєня втекла від него. Зразу вона видавалась єму дурницею, не стоючою того, щоби на неї тратити хвилю часу, а тепер звенїла єму в ухах, мов якась гірка наруга. Ті люде сьпівують — мабуть вони щасливі! >

І Іван трібував заглянути у власне нутро і спитав сам себе: „А я, чи-ж я щасливий?“ Не вмів відповісти собі на те питання. Адже-ж, бачить ся, нічого йому не хибує, а прецінь він чує ся таким самотнім, далеким від других людей, чує таку пустиню довкола себе, і не знає, чим її заповнити. Кілька разів трібував в той бік звернути свої бажання і зажадати їх сповнення, але з зачудуванням і переляком переконував ся, що чудовий перстень в тім пункті безсильний. І не диво. Перстень сповнював тільки ясно означені бажання, а таких загальних, як „хочу бути вдоволеним“ або „хочу чути ся щасливим“ перстень не міг сповнити. Ту вже сповнене залежало від самого Івана, ту ніякий перстень нічого не міг йому порадити.

— Ах, коби хоч яка пригода в дорозі! — зітхав Іван сидячи на кізлах і з якоюсь тривогою позираючи в неясну далечину, заслонену на пів-прозірчастою ранною мглою.

Що правда, пригод в дорозі не хибло й доси, але пригоди ті були самі глупі, такі, що не могли Іванови дати ніякої розривки, тим більше, що зараз в першій хвилі сила чудового перстеньця все направляла, так що Іван не потребував навіть пальцем рушати. То колесо зломить ся, то посторонник урве ся, то кінь підкову згубить — ну, що се за пригоди! Та сим разом на Іванове бажання лучила ся пригода забавніша: князь згубив гроші. Бачить Іван, що князь в кариті крутить ся, кидаєсь, зітхає, ба далі й клясти починає. Бачить се Іван, але нічого, мовчить і їде. Нараз князь кричить:

— Стій!

Іван зупиняє четверню.

— Що у тристенного, — воркоче князь, перешукуючи всі свої кішені і саквояжі, — адже-ж я недавно мав її в руках.

Лакеї позіскакували зі своїх сиджень і поставали в покірних поставах, понатягавши ся мов струни, по обох боках карити.

— Гей, ви тумани, — крикнув в кінці князь, — чи не бачив з вас котрий моєї портмонетки з грошми?

— Ні, ясний пане! — в оден голос відповіли оба лакеї.

— А ти Іване?

— Я бачив, ясний пане.

— Де?

— Вчора ясний пан дав її тій пані, що у нас була на чаю.

— Ти дурень, Іване! — крикнув князь, пригадавши собі в тій хвилі, що Іван сказав чистісіньку правду.

— А, коли я дурень, — преспокійно відказав Іван, — то нехай ясний пан пішле лакеїв шукати портмонетки по дорожці. Бачить ся міні — додав насмішливо, — що перед кількома хвилями щось випало з карити. Може то вона.

Покмітив князь, що Іван насміхає ся з него і весь спалахнув гнівом. Знав добре, що з замкнутої карити портмонетка не могла випасти, особливо коли перед тим її в кариті не було, і що навіть коли-би була і коли-би випала, то Іван сидючи на кізлах не міг-би сего ані бачити ані чути за туркотом коліс та дускотом кінських копит. Та все таки щоби зберегти свою князівську повагу супроти лакеїв, він гримнув на них:

— А ну, тумани, чого стоїте? Бігайте що духу! То не може бути, щоби вона пропала. Я ту вихилив ся, то може й справді... Біжіть! Гостинець пустий, то коли не дуже далеко випала, то певно найти ся мусить.

А сам аж зубами скреготав, що міг так забути ся. Бояв ся, щоби лакеї не розтрубили перед княгинею історії про тоту паню, що була у них на чаю в незнайомім місті і котрій він дарував свою портмонетку з 200 гульденами.

— Слухай Іване, — сказав князь по хвили, коли лакеї, також усміхаючи ся недовірливо, потуцювали долі гостинцем, — чи ти напrawdę бачив, як я давав тій пані портмонетку? Бо я щось собі того не можу пригадати, — мабуть дуже вже в голові шуміло.

— Я дурень, ясний пане, — коротко відрізав Іван. — Нічого я не бачив. Я тільки чув, як портмонетка перед хвилиною випала з карити. От уже й лакеї вертають, — додав озирнувши ся. — Найшли, біжать.

— Що? Найшли? — крикнув князь, не можучи з диву отямити ся.

— Так є! Ось вона, ясний пане, — в оден голос крикнули лакеї, подаючи князеві портмонетку з грішми.

Князь доразу остовпів, очам своїм вірити не хотів, але

портмонетка була так безсумнівно-дійсно в його руці, що йому не лишалось нічого іншого, як тільки сховати її до кішені і дякувати невиясненому злучаєви, що вивів его з клопоту. Та все таки він підозривав, що Іван сяк чи так мав у тім „злучаю“ свою руку, і для того вечером, коли станули в заїздіім домі на ніч, покликав Івана до свого покою і запитав его в чотири очі :

— Ну, Іване, скажи міні, як властиво було з тою портмонеткою ?

Іван зразу прикинув ся дурником.

— Не моя річ се знати, ясний пане, — сказав.

— Е, іди, йди, не балакай пусте! — сказав князь, добродушно плещучи его по плечи. — Ну, скажи, не бій ся, я не буду гнівати ся.

— Та що ту говорити, ясний пане, — сказав Іван. — Тота пані, діставши портмонетку від ясного пана, якось її випустила. Я підняв її і сховав, щоби ясному панови віддати, а коли ясний пан почав її шукати в кариті, я випустив її на гостинець.

— Ой, Іване, — крикнув князь, — а як-би був її хто інший найшов ?

Іван усьміхнув ся.

— Ну, то що-ж ? — сказав спокійно. — Був-би якийсь бідолаха поратував ся, а ясний пан прецінь і так не міг-би був навіть подумати, що вона на гостинци згубила ся.

Князь хотів ще щось дальше сказати, але замовчав і тільки з підлоба, недовіжливо поглянув на Івана.

— Ей, поганий жарт, — подумав собі Іван, покмітивши се. — Ще готов мене князь уважати за злодія. Лінше дам спокій.

XI.

Після сего якийсь час їхали без ніяких пригод. Іван нудив ся чим раз більше, тим більше, що вони давно вже переїхали в чужу сторону, де люде говорили незрозумілим язиком, край був рівний та одностайний, так що й на околицю дивити ся з кізлів було вкучно. Тільки тисячі женців і косарів по обох боках шляху мигали довкола. І щораз частійше підхоплював Іван в своїй душі якесь дивне, неясне і несьміле ще чутє, немов-би заздрість на вид тих роботящих,

потомлених а невтомих людей, то раз зігнутих луком при роботі, облитих потом, так що здалека видно було їх мокрі сорочки, що прилипали до плечей, то знов сидячих весело в крузі на стерни поміж снопами за полуденком. Але прикрете чуте в душі Івана мигало тільки на хвилину, і бачилось, не лишало по собі ніякого сліду крім тихенького зітхання. Гірше допікала йому одностайна їзда та сонішна жара.

— Коби хоч ліс тінистий подибати! — подумав собі Іван, і в тійже хвилі, підвівши очі понад кінські голови побачив недалеко перед собою темнозелену стіну високого соснового ліса, від котрого, бачилось, на тисячу кроків віяло освіжаючим холодом і чудовим смоляним запахом. Аж лекше якось зробилося на душі у Івана, коли побачив, що гостинець білою вузенькою лентою вривався в те тінисте, зелене озеро, і тягся, тягся поміж його стінами, поки аж не згубився десь в далекій далечині. В лісі стояла поважна, таємнича тиша, а гуркіт коліс і стукіт кінських копит лунав якось приглушено, мов несміло.

— В такім лісі й розбійникам ялось-би гостювати, — подумав собі Іван. Їм пригадалися ті розбійники в темнім, величезнім лісі, про котрих він малим іще тільки страховищ наслухався в бабусиних казках. — От як-би нам тепер здібатися з такими розбійниками! — подумав. Та не встиг се подумати, коли втім нараз по обох боках дороги з поміж гущавини вискочила ціла шайка якихось обшарпаних волоцюг і кинулася до карити.

— Стій! — закричали волоцюги, махаючи кіями поперед кінськими і хапаючи їх за посторонки.

Іван зупинив четверню. Драби обскочили кариту і перших постягали лакеїв.

— Де гроші? — верещали вони.

— Питайте пана.

— Бийте лакейські душі! — крикнув ватажко волоцюгів. — Бийте, щоби душа пити просила, нехай признаються!

Драбам не треба було се два рази говорити. В одній хвилі кілька дужих хлопців розпростерло бідних лакеїв на серед гостинця тай давай молотити їх ломаками. Тимчасом інші витягли з карити князя, котрий зо страху, бачилось, онімів цілком.

— Де гроші? — крикнув йому над вухом ватажко.

— Лю... лю... люде! Лю... лю... люде! — блеконів князь, не можучи з переляку вимовити слова.

— Ге, ге! Ясному пану язик запутав ся! — посмішувалися драби. Ватажко тимчасом перешукував нутро карити. Але хоч і як старанно перетрясав, то все таки крім золотого годинника і деяких других цінних річей нічого не міг найти. Грошей мов і зовсім не було в кариті.

— Певно їх при собі має, — сказав ватажко і почав так само старанно обшукувати князівську особу. Але і се було надармо. Князь немов прочував біду і рано, заким рушили в дорогу, сховав гроші в потайник зроблений в дерев'яному пудлі карити і відомий тільки йому одному. При собі мав тільки кілька гульденів дрібними.

— Де гроші? — що сили верескнув драб, телепаючи князем мов горсткою, так що мало дух з него не витряс.

— Лю... лю... лю... — блеконів у-в-одно князь тремтячи і не можучи встояти ся на ногах.

— Положіть його і бийте, поки йому язик не розв'яже ся, — закомендував ватажко.

Бідний князь не міг навіть кричати, а тільки пищав під ударами як дитина.

— Беріть ще й візника, може нам сей скаже! — комендував тимчасом ватажко, і зараз кілька драбів кинуло ся до Івана, щоби стягнути його з кізлів,

— Дай спокій, ти! — огризнув ся Іван, що за весь той час преспокійно собі сидів на кізлах і держав коні. — Не руш, бо коні сполошать ся.

— Де гроші, блюдолизе! — кричав ватажко, махаючи здоровешною патерицею.

— Не знаю, — сказав Іван.

— Зараз ти будеш знати! — крикнули розбійники і почали шарпати Івана.

— Дай спокій оден з другим, бо впаду в злість, — напоминав їх Іван.

— Ану, ану впадь! — кричали розбійники голосно регочучись, і в тій хвилі шарпнули Івана так, що він мов сніп злетів з кізлів. Буки рясно посипали ся на його плечі.

— А то що, бете? — крикнув Іван.

— А ти думав, що жартуємо? — реготали ся драби і молотили ще дужше.

— Ах ви драбськи душі! — крикнув Іван, зірвав ся з землі і вхопив свій батіг тоншим кінцем у руку. Замахнув довжезним пужалном так, що аж засвистало в повітрі. Вигинастий, ременем оплетений прут гадюкою оперезав голову ватажка, котрий від тої несподіванки відразу впав на землю мов косою підкошений. Другий замах повалив на землю другого драба, третій обезвчив третього, переломавши єму кости в обох руках. Заким розбійники поміркували ся, що Іван на правду боронить ся, вже пять з поміж них було каліками. А Іван гаратав далі, кожному даючи лиш по разу, але так, що мав того досить на весь вік. Увільнив князя, поголомшив тих, що держали коней, а ті що були лакеїв, не чекаючи почесної, і самі пустили ся навтікача. Тоді Іван спокійнісенько приніс із поблизького потоку путню води, віділляв князя і дав єму напiti ся, протверезив також лакеїв і з ними разом всадив князя до карити, а нарешті ту саму самарянську прислугу зробив також ватажкови опришків і єго кумпанам, що мов порозкидані снопи лежали на серед гостинця. Голова в ватажка напухла як баняк, а попереk лиця мав він синій басаман, мов ковбасу.

— А не казав я вам: дайте спокій? — добродушно мовив до него Іван. Та ватажко ніяк іще не міг прийти до себе. Сидячи посеред гостинця він в нетямі тільки рушав поблідлими устами, але не міг з них видобути ані слова.

— Бувайте здорові, людкове добрі! — сказав Іван, виліз на своє місце і взяв віжки до рук. Карита рушила з місця і швидко щезла розбійникам з очей. В найблизшій місті князь мусів задержати ся троха довше і кілька день пролежати в ліжку. Іван пильнував єго як батька, не спав цілими ночами і доносив князеві всего, чого тільки той потребував, хоч князь забув навіть дати єму гроші на видатки. Нарешті по кількох днях князь прийшов цілком до себе і міг уже спокійно згадувати про страшну пригоду.

— Так се ти сам оден побив їх? — питав він Івана.

— Ну, а з ким-же я мав їх бити, — відповів Іван, — коли вас вони били?

— Але бій ся Бога, Іване, — скрикнув князь, — коли ти

чув у собі таку силу, то чому-ж ти не побив їх уперед, за-
ким іще вони до мене причепили ся?

— Як би міні ясний пан був казав — почав Іван з най-
глушійшим на сьвітї видом.

— Мій Боже, який-же ти дурень, Іване! — скрикнув князь.

— Знаю се, ясний пане! — відповів Іван з радісним
лицем. — І власне для того я не рушав ся з місця.

Князь тільки уста отворив.

XII.

Аж ось приїхали до міста, де проживала князева сімья
— жінка й дочка. Мабуть не дуже сердечно витали ся князь
з княгинею, бо гроші, що привіз князь із рідного краю, зов-
сім нерозмірні були до того, чого ожидала княгиня і чого по-
требували обі дами. Іван від разу почув, що в гарненькій
вільї, в котрій жила князівська сімья й прислуга, стоїть
якийсь прикрий дух, якесь повітре душевне та сперте мов пе-
ред бурею. З розговорів, які день у день вели ся між при-
слугою, він довідав ся, що обі панїї в часї неприємности
князя нарobili багато довгів, котрі разом з тими, що заля-
гали ще перед відїздом князя до краю, доросли до дуже по-
важної суми.

— Ну, тай допекли вже нам ті вірителї, — говорили
слуги. — Вже нераз княгиня казала аж викидати їх за двері,
не пускати в браму. Та як ти его не пустиш? У нас у краю
зараз би пізнати: прийде жид, пейсатий, довгополий, ну то
чоловік зараз бачить, що его треба за карк та за двері. А
ту дїдько їх пізнає, хто жид, а хто не жид. Прийде пан,
у перстеньх, при золотім ланцюху, вбраний так, що думав-би
чоловік: князь якийсь! А ту за хвилю ясна панї дзвонить
і каже того пана брати за плечі тай викидати!

З таких і подібних розмов Іван довідав ся, що княгиня
з тяжкою бідою встигла зацитькати вірителїв, щоби ждали
аж до приїзду князя і що, значить, тепер іно невидно вони
спадуть сюди мов круки, а коли князівських грошей не стане,
то треба надїяти ся великої біди.

Іван з разу сам собі не міг вияснити, чому всі ті роз-
мови дотикали его так боляче, немов-би то річ ішла про его
власну родину. Що привязувало его до князя? Нічогоїсьнюко.

Не подобала ся їму й княгиня таки від першого погляду. Була се висока, випростувана, горда панї, котра доси анї разу навить не зволила зирнути на него і загалом з прислугою обходила ся як з худобою або бездушними меблями. А княжна? Іван з разу якось не запримітив єї. Була се невеличка, дрібненька осібка з круглою як яблочко головою, капиночку задертим носиком і чорними, цікавими оченятами, безмірно рухлива і щебетлива, вічно занята собою, своєю туалетою, своїми канарками, своїми обожателями. Іван побачив єї аж кілька днів по своїм приїзді, коли прийшла оглядати четверню, що приїхала з краю.

— Ах, які-ж вони гарні! Ах, які-ж вони миленькі! — скрикувала вона, плещучи коней по хребтах та мордах своєю дрібною, майже дїтською рукою. — Тепер я буду могла виїжджати на корсо, правда папочко?

— Ну, так, розумїє ся! — буркнув князь,

— Тільки ти мусиш купити міні кабріолетик гарнесенький, гарнесенький. Купиш, папочко?

— Ей ти щебетушко моя! — сумовито сказав князь, — чого-би я для тебе не купив! Та тільки бачиш...

— Е, що там бачити! Купиш, купиш, купиш! — приговорювала дівчина скачучи довкола батька і гладячи єго по під бороду. — Ах, як то буде чудесно!

А потому додала, приймаючи нараз поважний, а навить троха затурбований вид:

— А візник? Чи се той візник, котрого ти папо з краю привіз? — спитала показуючи на Івана, що стояв перед нею держачи конї.

— Той самий, Ніночко.

— Який поганий!

— Поганий, дитино? Чому поганий?

— Правдивий медвідь. Куди я з ним покажу ся?

— То можемо єго відправити, — сказав князь.

— Відправ папочко. Приймемо джокея, такого, що й услужити потрафить.

І лестячи ся до батька мов кіточка вона пішла з ним у покої.

Іван почув правдиву ненависть до тої сороки, що, здавало ся, не мала ніякісінького розуміння о божім свїті і о клопотах житя. То й справді він почував якусь таємну радість, коли одного дня вірителї довідавши ся про приїзд

князя і давши йому троха віддихнути, цілою ватагою облягли князівську вільню і оден за другим почали достукувати ся до покоїв. — Хотів я допомогти їм — думав собі Іван. — Але коли се такі лехкодухи, то нехай самі собі радять як зуміють. Навіть пальцем задля них не рушу, он що!

І сів собі на лавці під стіною вільлі курячи люльку і не думаючи ні про що більше, як се звук був чинити в неділю з полудня, коли ще служив у селі і коли для него наставала хоч коротка хвиля відпочивку.

— Іване! — роздався нараз срібlistий голосок з галерії тут-же над його головою.

— Слухаю! — сказав Іван.

— Будь такий добрий, запряжи пару гнідих до фаєтону!

Легкий шелест сукні свідчив, що властителька того голосу сквапно віддалила ся.

— Котра-би то могла бути, стара чи молода? — думав Іван, котрий не міг бачити її лиця. — Чорт їх по голосі пізнає, коли обі пишуть як кітки. Але почекай лишень, ти вивірko!

Воркотячи він пішов до стайні, де коні були вже вчищені, фаєтон приготований, упряж блищала ся мов зеркало. Заким Іван наблизив ся до дверей, уже фаєтон був запряжений.

В тій хвилі з вільлі вибігла панна Ніна, румяна, свіжа, в моднім спацеровім строю.

— Там папа з тими своїми вірителями марудить, — щебетала вона на пів сама до себе, на пів до Івана. — Що я маю слухати їх нудного балаканя? Красше переїхати ся до ліска.

І стала перед фаєтоном, дожидаючи, щоб Іван допоміг їй всісти, але навіть не дивлячи ся на него.

— Я з паннунцею не поїду, — сказав рішучо Іван.

— Не поїдеш? А то чому?

— Бо я поганий, медвідь, а паннунці треба джокєя.

— Що? що? що? — лепотіла панна Ніна, а її личко спалахнуло живим румянцем — не знати, чи з гніву, чи може зо встиду.

— Нехай собі паннунця шукають джокєя, а я не поїду, — повторив Іван.

Панна Ніна ще хвилю вдивлювала ся в него якимись не то зачудіваними, не то безконечно жалібними очима. Рум'янець звільна щез із її лиця, котре поблідло-поблідло, а на очах у неї закрутили ся сльози.

— Грубіян! — шепнула і відвернула ся, щоби іти назад до покою.

Івана немов-би хто кліщами стис за серце.

— Ну, нехай паннуця сідають, — сказав лагіднішим голосом. — Поїдемо вже, коли паннуця хочуть.

— Я не хочу! не поїду! — відрізала Ніна, і не глянувши навіть на него пішла до покою.

— Отто я дурний як чобіт, — воркотів сам до себе Іван, сидючи знов з люлькою в зубах на лавочці (коні і фаетон уже давно стояли на своїх місцях). — Непотрібно я вирвав ся. Ще собі подумає, що й я хочу користати з їх загального клопоту, щоби їй збитки робити. Фе, Іване, се не гарно, дуже не гарно!

І думав-передумував, що єму далі робити? Чи допомогти князеві, чи покинути его? Та не видумавши нічого путнього, він махнув рукою і сказав сам до себе:

— Агій, та ще жидівська школа не валить ся! Почекаємо, що дальше буде.

ХІІІ.

Якось не якось зумів князь зацитькати своїх вірителів, хоч тих грошей, що він привіз із краю, не вистало навіть на те, щоби покрити й половину довгу. Але в гарненській вільлі настали тяжкі часи. Треба було оіскупно видавати на їду і на всякі найконечніші потреби, щоби тільки про людське око держати ся сяк-так з гонором. Потаємно продали пару коней і тяжку кариту, в котрій князь приїхав із краю, але й сего на довго не вистало. Тільки феноменальна лехкодушність князя і его дочки та нікому недоступні гордості княгині могли ще сяк так держати рівновагу в тім безвихіднім положеню. Іван довідав ся від лакеїв, що князь листом наказав своїому повномічникови в краю продати як найшвидше головну часть дібр.

— Повномічник, — говорив далі лакей — як стій так погди відписав нашому ясному панови, що з продажі дібр нічого тими часами не буде, раз що нема купця, а подруге, що нема що продавати.

— Як то нема що продавати?

— А так, що вірителі влізли ясному панови на ґрунт, поінтабулювали ся і виправували собі таке, що весь дохід іде їм на сплату довгу і процентів. Як-би був оден віритель, або як-би вони всі погодили ся, то може-би суд добра продав. Але вони чомусь не можуть погодити ся, мабуть надіють ся з ясного князя ще щось більше видусити, і для того держать єго немов того, що за одну ногу завішений. І для-того повномічник написав, що не може ані дібр продати, ані доходу з них посилати.

Іванови аж якось горячо зробило ся, коли стрібував перенести ся в положенє князя.

— І чим-же се скінчить ся? — запитав він.

— Дочку продадуть, — злорадно всьміхаючи ся шепнув єму до уха лакей.

— Дочку? Панну Ніну? — остовпілий з дива скрикнув Іван.

— А вже-ж не кого. Є тут оден старий скупиндрия, головний віритель князя. Бароном титулує ся, але є собі простий жид, що ще з батька нашого князя почав соки тягнути і на нїм великого маєтку доробив ся. Тай маюча шельма! не відступає нашого ясного пана ані на крок, а як ми ось ту замешкали, то він і собі-ж. Ну, а при тій спосібности і інших паничків підскубує. Так ото той барон знає дуже докладно, як стоять діла нашого яснес-осьвіченого, та про те кредитує єму. Тепер ось знов якусь немаленьку суму позичив. Очевидно хоче так обпудити князя, щоби той нарешті мусїв віддати єму доньку. Вже він давнїйше поривав ся єї дістати, але тоді ще наші пани троха лїпше стояли, то мало єго вікном не викинули. Та він байдуже собі, всьміхнувшись, перепросив князя і княгиню, і далі своє ремесло провадив. Але тепер, знаю напевно, не піде вже так гладко. Тепер коли барон скаже: дайте за мене панну! — то вони не посьміють відмовити, ще й мусять чинити ся, що раді такому щастю.

— Ну, а щож панна? Не вже вона так зараз і піде за барона?

— Та що панна? Адже-ж бачиш яка вона! Скаче, сьпіває, танцює, грає, немов-би ні о чім іншій на сьвітї й не знала. Що ти з таким веретеном зробиш? Ну певно, як їй

скажуть іти за барона, то вона не тої засьпіває. Але того смутку також на довго не стане. Барон багатий, дасть їй то, чого їй батько не може дати, а вона за строями, забавами і кавалерами швидко і про барона забуде. Недурно то кажуть: жінка як верба, де її посади, там і прийме ся.

Іванови аж мороз переходив по тілі при тих словах. Так ось яка доля чекає сю гарненьку, ні в чому не тямущу дитину! Він не сумнівав ся, що князь спосібний на те, щоб її продати. Бажав тільки побачити того крука, що так довго чатував на свою здобичу. І недовго прийшлося йому ждати. Ще того самого дня барон прийшов зложити князеві візиту. Був то шпаківатий уже паниско, з випасеним животом, гладко виголеним лицем і вставлюваними зубами. Він мав звичай відкашлиювати голосно і колисав ся на ногах мов бричка на ресорах. Великі, олов'яні очі гляділи якось тупо, без виразу, тільки на м'ясистих устах проблискував раз-у-раз якийсь неприємний, зрадливий, чисто жидівський усьміх.

— Ну, сей певно чоловіка супокійно схрупає і вином зацьє! — подумав Іван, придививши ся баронові. І гірко, жалісливо якось зробило ся йому на душі.

— Іване! — роздав ся тут-же над ним голос панни Ніни.

— Слухаю паннунці, — сказав обертаючись Іван, змішаний чогось, немов-би хто зловив его на якім злім учинку.

— Гніваєш ся ще на мене?

— Що се паннунця мовлять? — скрикнув Іван ще дужше змішавши ся. — Хіба-ж я коли небудь...?

— Значить, поїдеш зо мною?

— З охотою. В тій хвилі все буде готове.

Іван кинув ся до стайні.

— Я зараз вийду вбрана, — кликнула на здогін ему панна Ніна.

За малу хвилину вже Іван з кіньми і з фаетоном чекав перед ганком. Незабаром вийшла й панночка.

— Прийшов той обридливий барон, — щебетала вона вже прямо до Івана, поки сей допомагав їй сісти до фаетона. — А, правда, ти его не знаєш! Щасливий ти! А я не хочу й через п'ять хвилин бути з ним під одним дахом. Нехай там з татком перекидує ся пустими компліментами!

Проїхавши може з пів години прибули до ліска. Спацири в тінистих алеях були майже пусті. Повітря було чудове,

повне запаху і свіжості, ціле звеніло співом пташенят. Іван почав помалійше їхати. Їму конче хотіло ся поговорити з панночкою, а якимось прочутєм він зміркував, що й вона неспокійна сидить у фаєтоні.

— Прошу паннунці, — сказав Іван обертаючи ся троха до неї, — чи то правда, що паннунця виходять заміж за барона?

Панна Ніна стрепенула ся в повозі, мов опечена.

— Хто тобі се сказав?

— Та я чув, слуги говорили.

— А як-би так було, то що?

— Жаль мені паннунці, дуже жаль, — сказав просто-душно Іван. — Тим більше — додав по хвили, — що, як бачу, паннунця не дуже его люблять.

— Ох, ненавиджу его! — скрикнула панна Ніна.

— А чи то правда, — говорив далі Іван, — нехай паннунця дарують мою цікавість, але я з доброго серця питаю, — чи то правда, що родичі хочуть паннунцю продати баронові?

— Що ти говориш? — скрикнула панна Ніна, побліднівши мов труп.

— Я дурний Іван, повторяю як дитина те, що другі говорять.

— Так ось вони що о мні говорять! — прошептала панночка, чуючи, що їй у грудях починає дух захалувати.

— І чи то правда, що татко паннунцин винен баронові багато грошей і за те паннунця...

— Мовчи! не дорізуй мене! — скрикнула панна Ніна, котрій аж тепер, за брутальним хоч і щирими Івановими словами, почало нараз свитати в душі.

Коні рушили швидше, до ринця зпроїздки між Іваном а Ніною не було більше сказано ані одного слова.

На другий день знов Ніна багата Іванови прилагодити коні і повіз, хоч барона сьогодні у них не було.

— Розповідж міні дещо о нашім краю, — сказала панна, коли вони віхали в алею.

— А щож я паннунці розповім? — сказав Іван. — Знаю тільки село і хлопське житє.

— Розповідж міні про село і про хлопське житє! Десять літ жию вже за границею. Тужу часом за селом. Боже! Там іще я була щаслива. А тут...

Сльози перервали її мову.

— Най паннунця не плачуть! — мовив Іван. — Село не втече. Ще паннунця можуть вернути до него і бути щасливою.

— Пропало, Іване, пропало! — хлипала панна Ніна, закриваючи лице руками. — Вчора таточко продав мене баронові. Навіть контракт уже підписали. В мясниці наше весіле.

На сю відомість Іван не найшов слів потіхи. А панна Ніна нараз обтерла слъози і випрямила ся.

— Ні, нічого з того не буде! — скрикнула рішучо.

Іван видивив ся на її зарум'янене личко, в її мокрі ще, розіскрені очи.

— Не дождуть вони, щоби я піддала ся їх спекуляціям!

— А щож паннунця зроблять?

— Утоплю ся!

— Боже! Що се паннунця виговорюють! — скрикнув Іван.

— Утоплю ся, заріжу ся, повішу ся, або втечу, найму ся на службу, але за барона не піду. Ох, як я їх ненавиджу! І єго і всіх тих, щó кажуть міні називати ся батьком і матір'ю, а вміють тільки розбуджувати мою пиху і шахрувати моєю душею! Всіх ненавиджу, всіх!

— І мене? — слиха запитав Іван.

— І тебе також, також! За те, що так як лис силуєш ся закрасти ся до моєї душі і з лакейської цікавості розглянути, що в ній діє ся, щоби потому мати о чім говорити з другими лакеями, судити мене, осміювати по за очи!

— Паннунцю! — сказав поважно Іван. — Прошу паннунці так не говорити. Ніколи нікого не суджу і не обмовляю ані в очи ані по за очи. А коли я де про що паннунці питав ся, то тільки для того, що бажав-би я паннунці допомогти.

— Міні? Ти, Іване?

— А чому-ж-би ні? Коли тільки паннунця схочуть.

— А щож ти можеш для мене зробити, Іване?

— Все, що паннунця схочуть.

— Все! Ну, то досить багато. А коли я схочу щоби на примір отсей стовп з ліхтарнею прийшов сюди і поклонився міні?

Ледво панна Ніна висказала ті слова, коли в тім грубий дубовий стовп, на котрім була ліхтарня, важко стогнувши та сопучи викоріцмався з землі, наблизився до фаетона кумедно перехилиючи ся то в сей то в той бік і сильно хруснувши в половині поклонився їй, а потому вернув назад на своє місце.

— Ха, ха, ха, ха! — не могла здержати ся панна Ніна, щоби помимо всего свого смутку не вибухнути голосним сьміхом на той вид. Але зараз споважніла.

— Що се за чудеса такі, Іване?

— Адже-ж я паннунці мовив, що можу все зробити, що тільки захочу, — відповів спокійно Іван.

— Щож то, ти чарівник якийсь?

— Чарівник не чарівник, але маю таку силу.

— Значить, можеш і таке зробити, щоби барон зламав собі шию, як тільки до нас прийде?

— Можу — сказав Іван. — Але на що се паннунці придасть ся?

— Маєш рацію, — сумно сказала панна Ніна. — Злюка з мене, чую се. А єго нещастє ні на щоб міні не придало ся. Не він, то котрий небудь другий єго кумпан купив-би мене, все одно, чи я мала би довги, чи власні гроші. Так знаєш що, Іване, — сказала надумавши ся хвилину. — Коли хочеш щось для мене зробити, то зроби так, щоби я була щаслива.

— Сего одного, прошу паннунці, не можу зробити, — сумно сказав Іван.

— Як то не можеш? Чому?

— Бо як-би я міг, то зробив-би се на самий перед собі самому.

— Значить, і ти також нещасливий? — з щирим співчутєм запитала панна Ніна.

— О, і дуже! — сказав Іван.

— Правда, ти слуга!

— Е, що там слуга, — відмовив Іван. — Коли я служу, то з власної волі. Адже-ж бачуть паннунця, що коли я можу таке зробити, щоби стовп паннунці поклонився, то не

велика-би міні річ була в одній хвили зробити себе зі слуги паном. Але що міні з того?

— Ну, так чого-ж тобі не стає?

— Ет, що там о тім балакати! — сказав Іван махнувши рукою.

Минуло кілька день. Ніна, бачилось, сторонила від Івана, котрий також задуманий і сумний сидів переважно в стайні або під стайнею. Тужно єму було за селом, обридло єму місто і тота ненастанна сутолока чужих людей, і тота безліч терпіня та дотисків, котрі кождий з тих людей звичайно носить з собою і старанно ховає перед оком сусіда, мов незнати який дорогий скарб. Порожнеча і безцільність буття, котрі вже перед тим нераз давали ся єму чути, тепер стали перед ним в цілій своїй безнадійній наготі, окружили єго мов гладкі стіни, високі-високі аж до неба, мов страшенна тюрма, котру він мусів носити з собою аж до смерти. Воля єго, не находячи собі ніде стриму ані перешкод ані границь — ослабла. Впрочім що єму по ній, коли одинока перепона здвигла ся їй власне там, де було ядро всего. Все давав єму чудовий перстінь крім щастя і внутрішнього вдоволення. Кілька разів уже Іванови приходила думка до голови, що ліпше-б єму було обходити ся без того чудового дару. Але все ще якась надія блискотіла перед ним, а надія та тепер мала подобу і лице і голос — панни Ніни. Допомогти їй, стати їй у пригоді, видерти єї з руки негідних лихварів і не менше негідних родителів, а через те і пісьля того позискати єї любов — ось про що думав Іван сидячи одиноко на своїй лавочці та пихкаючи люльку на короткім цибусі.

Правда, не відразу дійшов Іван до такої скромности. З початку поміркувавши, що Ніна єму почала подобати ся, він забажав, щоб вона полюбила єго. Та на диво перстінь і ту показав ся безсильний. Коли Іван бажав, щоб вона в тій хвилі прийшла до кухні або на подвір'є, щоби поклепала коня по шиї або вдарила єго по плечи, щоби засьміяла ся або розгнівала ся — все те сповнювалось єму зараз. Але найгорячіші єго бажання, щоб вона полюбила єго, оставали ся несповнені. В єї присутности він чув себе несмілим і невольним, чув що від неї віє якимось холодом, якимось духом чужим і незрозумілим для него, що ставав непрохідною сті-

ною між ними навіть тоді, коли вона сьміяла ся, жартувала з ним і клепала єго по плечи.

— Дарма, — подумав в кінці Іван, — видно єї натура сильнійша, ніж натура того стовпа, і мій перстїнь не може єї змінити. Ну, та се діло не горить. Може то час потроха змінить. Може як побачить мою поміч, пізнає мене ближше, то й....

І він покинув робити досьвід з перстеном, сидїв, дивив ся безучастно, слухав, що розповідали слуги і мовчав.

А в вільї тимчасом порозташльовували ся шевкинї, кравчинї, модистки, працюючи над сьлюбною виправою для панночки. Князь і княгиня, одержавши від будущего зятя значний завдаток на дочку, цілими днями бавили ся по за домом, розуміє ся, кожде осібно в своїм кружку. Панна Ніна також рідко коли припищувала ся дома, з котрого гнав єї геть вид передслюбних приготовань. В кружку веселих, щебетливих товаришок вона зараз забувала про свою гризоту, сьміяла ся, скакала і жартувала, немов нїякого барона і нїякого контракту на єї душу і нїякого завдатку на єї тіло й не було на сьвітї.

XV.

Одного дня панна Ніна знов велїла Іванови запрягати. Коли виїхали, казала єму справити фаєтон в противний бік від того, в який звичайно їздили. Швидко виїхали за місто і доїхали до моста. Велика, бистра і глибока ріка з глухим шумом котила по під ним свої хвилї. Панна Ніна затремтіла почувши той шум і туркіт колїс по мостї, але зараз-же почала досить голосно мугикати собі якусь веселу пісеньку. Коли були на серединї моста, кликнула зовсім свобідно:

— А стань-но Іване!

Іван зупинив конї. В тїй хвилї панна Ніна відчинила дверцї фаєтона, вискочила з него і проворно мов білиця поскочила до мостового поручя, перескочила через него і кинула ся в темноватї, запіненї хвилї ріки. Але в хвилині, коли вже долїтала до води, почула, як якась невидима а могутча рука вхопила єї, підняла в гору і знов посадила в фаєтонї.

— По що то робити комедію! — огризливо буркнув Іван, котрий преспокійно сидїв на кізлах.

— Комедію! — скрикнула панна Ніна, обливаючи ся

слізки. — Але-ж власне я хотіла зробити кінець тій негідній комедії, котру зо мною виробляють. Іване, Івасику, прошу тебе, — обернула ся нараз до него, — дай міні вмерти! Дай міні ще раз повторити те, в чім ти міні перепинив!

— Най паннунця навіть не думає про се! — відповів Іван.

— Але-ж бій ся Бога! Я не можу вертати до дому! Адже-ж нині мають відбутися мої формальні заручини з бароном. Я не можу довше витримати.

— То хто-ж паннунцю силує вертати до дому? — відмовив з незрушеним супокоем Іван. — Я думаю, що можна не вертати і жити.

— Не вертати і жити? Але куди-ж я діну ся, що робитиму?

— Мій Боже, світ такий широкий! Адже-ж паннунця мовила, що волілаби на службу наняти ся...

— Так ти радив-би міні се зробити?

— Що-ж, коли інакше не можна, то все ліпше на службу наняти ся, ніж раків і коропів під мостом годувати. Але міні здає ся, що паннунця, Богу дякувати, не потребує ще аж на таке сходити. Чому-ж-би паннунця не мала... на приклад...

— Що таке? скажи!

— Ну, на приклад... прийняти мене у свою службу?

— Тебе? У свою службу? — скрикнула панна Ніна. — Ха, ха, ха! Тебе, котрий в кожній хвилі можеш стати ся своїм власним паном, багатшим і більше могучим від усіх панів світа — і я бідна, одинока, позбавлена всего на світі мала-би приймати тебе у свою службу?

— А як-би я паннунцю о се просив? — сказав Іван. — Нехай паннунця вірить міні, що тільки тоді чоловік зуміє найліпше послужити другому, коли єго до сего спонукує не потреба, але тільки власна воля і власне...

— Що власне?

— Ну, менша з тим! — урвав Іван. — Так як-же? Прийме мене паннунця у свою службу? Я буду слугою покладливим. Платні ніякої не жадаю, коли мене паннунця відправить, то піду геть, а чого паннунця тільки забажає або запотребує, то прошу міні сказати. Все заразівсья буде зроблене.

Панна Ніна всміхаючи ся крізь слізи простягла руку і подала її Іванови.

— Добре — сказала. — Приймаю твою услугу, але з тою умовою, що не буду тобі ні в чім розказувати. Покидаючи те жите, котре ненавиджу, хочу zarazом покинути его звичаї. Не хочу, щоби ти був моїм слугою. Будь моїм товаришем, братом — добре?

Іван стиснув подану ему руку панночки.

— Протів сего нічого не маю, — сказав радісно.

— Ну, а щож тепер будемо робити?

— Я думаю, — сказав Іван, — що найліпше буде на хвилинку повернути до дому.

— А се по що?

— Ну, прошу паннунці, треба коні відставити на місце.

— Ба... а як-же ми рушимо ся?

— Нехай паннунця про се не турбує ся, се вже моя річ.

— Слухай Іване, — сказала паленіючи панна Ніна, — не говори до мене: паннунця! Говори міні „Ти“, „Ніно“, так як-биς говорив до своєї сестри.

— Перепрашаю паннунцю, — відповів Іван. — Я ніколи не мав сестри, то й не знаю, чи треба до неї говорити. А поки сиджу на кізлах, то буду говорити так як доси говорив. Потому може й інакше навчу ся.

Від того часу видали люде в різних столицях Європи, в модних купілях, на блискучих балах, перегонах і інших місцях велико-панських розривок. молоду пару, що видавала себе братом і сестрою. Мужчина, вбраний добірно але по просту, був звичайно мовчазливий, держав ся з далека від людей, не танцював, в конверзацію не мішав ся і загалом якось немов гас і щезав при боці своєї гарної сестрички. Вона натомісць була предметом загального подиву і обожання — не знати, чи за-для своєї краси, чи за для свого дотепу, чи за для безмірного — як здавало ся — богацтва, котре видно було і в її коштовних строях, брилянтах та інших дорогих клейнотах, в блискучих екіпажах та в величезних видатках, які вони робили всюди, де тільки на який час зупинили ся.

Ті двоє були Іван і Ніна. Покинувши батьківський дім Ніна, що правда, заявила Іванови, що хоче вернути до рідного краю. Але Іван, знаючи досить добре її вдачу, домірку-

вав ся, що се обриджене до велико-панського життя викликане було у неї тільки хвиливею тим тяжким моральним ударом, котрого власне дізнала. Хвиля мине, рани заживуть, і вона певно затужить за тим життям. От-тим-то він предложив їй, щоби перед поворотом до дому обоє відбули кількомісячну проїздку по Європі, котру він і сам рад-би був оглянути. Ніна якось ніби неохітно прийняла се предложенє, але по кількох днях цілковито забула про те, що колись так хотіла вертати до дому.

Сила Іванового чудодійного перення проявила ся тепер в повнім блиску. Перстінь той переносив їх обоє з міста до міста в одній хвилі, без труда і клопотів, давав їм в руки невичерпані засоби, позволяв видавати нечувані суми, ясніти безмірним багатством, котре нічого не коштувало і котре мало тільки тону недогоду, що в який небудь спосіб доставши ся в треті руки, щезало як сьніг на сонці. Значить, було воно привидом, як о тім Іван достотно переконав ся, але привидом зовсім достаточним на те, щоби запевнити їм славу людей безмірно багатих.

Ніна з разу онимала ся якось черпати з того чародійного жерела.

— Яке я маю право на се? — говорила. Але Іван успокоював її.

— Коли ти раз узяла мене собі на службу, то дозволяй мені заспокоювати всі твої потреби.

— Але мої потреби можуть стати ся капризами.

— І капризи твої будуть заспокоєні, — сказав Іван. І справді, швидко панна Ніна почала робити як найобширнійший ужиток із даного їй права. Блискучий, шумний, оглушаючий вир великосвітського життя був властивим її елементом. От і кинула ся вона в той вир з запалом властивим їй горячий вдачі, швидко забула про все інше. Іван, для котрого вона з разу почувала вдячність і якусь крихітку справдішньої прихильності, незабаром упав в її очі до ряду тих підрядних істот, зроджених на те тільки, щоби заспокоювати потреби і капризи істот вишого розряду. В прирівнанню до блискучих денді, котрі роями вили ся довкола Ніни, Іван справді являв ся дуже непоказним. Він не вмів говорити ніякою мовою крім своєї рідної, котрої на щастє блискучі панничі анї в зуб не розуміли, був маломовний, отяжілий і сумовитий. Бували хвилі, коли видавав ся їй по просту ідіотом.

Вони проживали звичайно в гарних вілках або в першорядних готелях, занимали по кілька покоїв, при чім Іван, звичайно, як упертий Русин, завжди поміщував ся в однім застільнім покоїку, обставленім скромними меблями, а решту лишав для Ніни і для її гостей. Коли по якімось часі побачив, що єго мовчазлива присутність і незграбні рухи не в смак Ніниним гостям, перестав показувати ся в салоні, цілими днями сидів у своїй кімнатці і нудив ся смертельно. Тисячу разів трібував зайняти ся чим небудь, от хоч-би струганєм дерева або шитєм чобіт, котрого колись підовчив ся був від сільського шевця, але завжди якась невидима рука витручувала єму з рук роботу, що він сам хотів зробити — все те в одній хвилині вже лежало перед ним зроблене без него.

І от виходив Іван у місто і волочив ся вулицями, звичайно одягнений як простий робітник, щоби ніхто єго не пізнав і не займав. Мовчки придивляв ся він до життя людей в тих величезних муравлиських, що зовуть ся столицями сьвіта. Богато дечого він там не розумів, та все таки образ нужди, в якій жила робуча, фабрична і зарібницька людність, був єму аж надто добре зрозумілий і кліщами тис єго за серце.

Минуло таким способом кілька місяців. Іван за той час висох як шкіпа і зовсім стратив охоту до життя. Натомісць Ніна розцвила як рожа, дозріла зовсім і чула себе безмірно щасливою.

— Слухай Ніно, — сказав одного разу до неї Іван, коли кілька день не бачивши ся, найшли ся якось самі обоє в покою. — Чи не час-би нам уже вертати до дому?

— До дому? — зачудувано спитала Ніна. — До якого дому?

— Ну, до нашого рідного краю, до себе.

— Ей, Іване! Що се ти говориш! Увесь світ є нашим краєм. А в тім краю, де ми колись уродили ся, ніхто за нами не тужить, ніхто про нас не згадує, і ми там нічого не полишили, так чого-ж нам туди вертати? Хіба нам тут не добре?

— Міні, Ніночко, не добре, — сказав Іван.

— А чого-ж тобі хибує? — скликнула дівчина, навіть не глянувши на него. — Адже-ж ти мавш у своїх руках усі способи. Зроби так, щоби тобі добре було!

— Добре може міні бути тільки в своїм краю, чую се, — мовив Іван.

— Так ти хотів-би мене покинути? — вирвалося з уст Ніни.

Іван зирнув на неї довгим, сумовитим поглядом і не сказав нічого. Тепер знав він добре, що всі його мрії о тім, щоби здобути собі прихильність тої дівчини, були пусті і безплідні. Невидима стіна, що стояла між ними, не піддавалася силі його перстенья і не хотіла уступити ся. Та про те Іван не переставав іще надіятися, хоч сам не знав, чого і на що. Аж тепер, при тім однім слові Ніни, з котрого він відразу зміркував, що її з ним нічогосінько не важе, Іван почув, що його надія пропадає і розвівається димом. Їго заболіло щось дуже коло серця, він поблід і сціпив зуби, щоби не зойкнути з болю.

Ніна не дивила ся на него, занята перед зеркалом своєю пишною фризурою. Тільки по Івановій мовчанці вона похопила ся, що остатнє слово нерозважно вирвалося їй з уст. І ось скінчивши поправляти свою фризур, вона нараз обернула ся, підбігла до Івана, і перескакуючи з одної крайности в другу, обхопила долонями його голову і нестяхи його та цілуючи в чоло (в уста вони ніколи доси не зважились поцілувати ся), проговорила ніжним голоском:

— Ні, Івасю, ні братчику мій! Я знаю, що ти мене не покинеш. Ані я тебе не покину, вір міні! Полетимо разом обоє до нашої любої вітчизни. Швидко вже, за кілька неділь. Нехай тільки мясниці скінчать ся. Ах, я так іще хочу погуляти, потанцювати, повеселити ся! Бож прецінь там, дома, як ти кажеш, засядемо як крілики в норі. Там не буде вже того, що ту, правда? Я навіть сама того не хочу. Але тепер, іще тих кілька неділь нехай будуть мої! Добре, Івасику?

Іван був дуже сумний. Від якогось часу запримітив він одного панича, що раз у раз крутив ся коло Ніни і очевидно позискав собі її прихильність. Заздрість спонукала Івана прослідити потайно житє і відносини того панича. Він переконався, що молодий граф Едвін — чоловік дуже низької проби, картяр і розпустник. Протративши за-молоду більшу часть батьківського добра, він тепер дотрачував решту. В товариствах чемний і укладний, грав ролю великого пана і дуже гонорового чоловіка, але потаємно затагував довги у кого міг, не платив кравцям і іншим ремісникам, жив на довг у готелі, а навіть у свого старого візника не встидав ся випозичити

значну суму грошей, котру той за ліпших часів ошадив собі був на старі літа. Від того візника, з котрим Іван заприятелював, він довідався про Едвіна досить такого, що міг виробити собі о нім докладний погляд. Едвінови грозила руїна і він очевидно закинув гачок на Ніну, котру вважав великою богачкою. Іванови аж страшно робилося, коли подумав собі, що очікує сю нетямущу дівчину в руках сего чоловіка, і він постановив собі остерегти її перед ним.

— Слухай Ніночко, — сказав він, увільнюючи її лагідно від її пестощів, котрі замість вдоволення і роскоші робили йому глибокий біль. — Я хотів-би тебе про одну річ запитати, але дай міні слово, що не прогнівався на мене.

— Ну, питай, питай, ти медведю! — сьміялася Ніна, опираючи її з комічною повагою ліктем на його плече.

— І скажеш міні правду?

— Се вже як міні сподобається.

— Чи то правда, чи тільки міні так здається, що тобі сподобався граф Едвін?

— Що? — скрикнула Ніна і вся спалахнула румянцем, мов переступник зловлений на горячій учинку.

— Не хочу тобі з сего робити ніякої догани, — спокійно мовив Іван, — а тільки остерігаю тебе, що граф — чоловік негідний твого чуття.

— Чому?

— Не жадай від мене подробиць, але прийми сю остерогу як від брата.

— А коли се тільки низьке чорнене? — вибухла Ніна.

— Я маю деякі докази.

— Сховай собі свої докази, — сказала ображена Ніна. — Впрочім запевняю тебе, що граф мене нічогоїсьню не обходить.

І відвернула її, щоби відійти.

— Слухай Ніно, — сказав Іван не рушаючи її з місця. — Ти прецінь не говорила йому нічого о жерелі нашого багатства?

— О яким жерелі? — стиха запитала Ніна і нагло зблідла.

— Адже-ж знаєш, що в мене на думці. О моїм перстені.

— Нічого. Ну, або що?

— Прошу тебе, не говори єму нічого й на будуще.

— Що знов за ушімненє? І чому як раз з оглядом на него?

— Ну, так, злучайно прийшло міні на думку. Міг-би чоловік зовсім непотрібно бути введений в покусу.

— Ти дурень, Іване! — скрикнула Ніна.

— Зовсім непотрібно, Ніночко! Завдай собі труда зрозуміти мене! Зовсім непотрібно!

Та Ніна вже не чула тих слів, але тирликаючи якусь французьку пісеньку крутила ся по сусіднім покою.

А коли в ночі Іван, утомлений цілоденною гризотою, спав твердо в своїм покоїку, вийшов до него граф Едвін ступаючи тихесенько на пальцях, зняв єму з пальця чудовий перстінь і виходячі замкнув за собою двері на ключ. Внизу в сінях готелю ждала вже на него Ніна одягнена по подорожному, а слуги власне виносили величезний тяжкий подорожний куфер.

— Ну, що? — шептом запитала Ніна.

— All right — шепнув Едвін. — Спить як забитий. Заким обудить ся, будемо вже далеко. Ось перстінь.

І Едвін вложив єго собі на палець.

— Дорогий мій! Дякую тобі! — шепнула Ніна стискаючи єго руку. — Ти дарував міні нове житє, увільнивши мене від того медведя з лакейською душею.

В кілька хвилин пізніше повіз запряжений препишною четвернею дóчваль гнав вулицями міста, везучи щасливу пару втікачів.

XVII.

Перше почутє, якого дізнав Іван, прокинувши ся досить пізно на другий день, то було почутє якоїсь дивної полекші. Здавало ся єму, що якісь тяжкі кайдани зняли з него, що сьвіт нараз єму прояснив ся. Не знав зразу, що се значить, але швидко доторкнувши ся якомсь мимовільно правою рукою до лівої, почув, що нема перстєня на пальці. Зачудував ся безмірно, почав пригадувати, де міг єго згубити, але нічого не міг вигадати. Пустив ся йти до дверей, щоби завідомити Ніну про сю пригоду, але двері були замкнені з надвору. Нараз роз'ясніло єму в голові.

— А! Так ось воно що! — скрикнув він. — Справді

не ошукало мене моє прочутє! Моя Ніночка справді змовила ся з тим вітрогоном! Забрали міні перетінь думаючи, що Бог зна' який скарб здобули! Ха, ха, ха, ха! Щасти вам Боже! А ми тимчасом стрібуємо, як смакує праця.

І взяв шітку, щоби вичистити своє убране, але в тій хвилі почув, що чародійський вузлик знов зав'язує ся перед ним, що щось вихапує єму з руки шітку, обезсилює єго мускули — перетінь був знов у него на пальці.

— Ну, не хотів-би я в тій хвилі бачити лиць їх обо-їх, — промовив Іван сам до себе.

Сила перстения зараз відчинила замкнені двері. Іван увійшов до покоїв Ніни. Покої були пустісінькі, всі коштовні оздобы були позабирані.

— Ха, ха, ха! — з болем усміхнув ся Іван. — Злакомили ся на блискучки і втекли! Ну, певно швидко вернуть. Піду їм назустріч.

Убравши ся гарненько і посьнідавши, Іван помаленьку вийшов, сів на фіякра і поїхав у той бік, куди перед кільканадцятьма годинами поторохтіли були Ніна і Едвін. Не проїхав Іван і пів години часу, коли на гостинці показав ся хлопський драбинний віз, а на нїм, на околоті соломн сиділи Едвін і Ніна. Коли обі колісницї порівняли ся одна з одною, Іван зупинив їх і промовив до Ніни, спокійно, як коли-би нічогоїсїнько в світі не стало ся :

— А не казав я тобі, Ніночко, що се буде зовсім непотрібний захід? Адже-ж коли ти хотїла зробити собі прогульку, то можна було сказати міні про се словечко.

— Мовчи, хаме! — в нетямі крикнула до него Ніна. — Як ти сьмієш так за панїбрат говорити зо мною? Я княгиня, а ти простий мужик.

— Але-ж Ніночко, — з непорушеним супокоем відказав Іван, — сама ти казала міні так до тебе промовляти. А тепер прошу тебе, сїдай ось ту коло мене. Прецінь-же не яло ся, щоби ти на такім хлопськїм возі вїжджала до міста, вїїхавши з него четвернею.

— Не потребую твого фіякра! Поїду так, як міні схоче ся, поруч з тим, котрому належить моє серце, котрому я віддала все... все, навіть....

— І котрий з того всего має зломаний феник! — з насміхом докінчив Едвін. — Ні, панї, я думаю, що ви справді

ліпше зробите, коли повернете в обійми сего чесного і благородного братчика.

— Едю! — з виразом тяжкого докору скрикнула Ніна.

— Е, що там бавити ся чутливими витребеньками, — грубо відказав Едвін. — Адже-ж ви, пані, знаєте, що я голий, зруйнований. А той проклятий перстінь, котрий ви казали міні зняти з пальця свого братчика, отсе, як бачу, знов прикрашує той самий палець. А в тій самій хвилині, коли щез перстінь, щезли також, як ви, пані, знаєте, всі ваші скарби і клейноти, навіть повіз і коні. Остало ся нам тільки те, що я вчора не програв в карти, а сего було дуже не багато, ледво вистарчило на те, щоби заплатити за вечерю і нічліг, та винаяти ось ту препишну лядару, на котрій я вже розтряс собі всі кости. І як-же ви, пані, виображуєте собі нашу дальшу подорож, нашу будущину? Мої дохідні жерела зовсім вичерпані, ви, пані, маєте тільки скарбів, що турецький сьвятий, заробити собі також не потрафите....

— Буду заробляти, Едю! Переможу сама себе! Буду робити все, щоби тільки не бути для тебе тягаром, лиш не відтручуй мене! Я тебе люблю, Едю, а до него не хочу вертати.

— Ніно! — скрикнув Іван, до глибини душі зворушений сею сценою. — Рвеш ся від мене, як від свого найтяжшого ворога! А прецінь-же досить було одного твого слова, щоб я вступив ся тобі з перед очей. Ти полюбила сего пана — я не хочу стояти тобі на заваді. Будьте щасливі! Радю допоміг-би вам, коли-б се було в моїй силі, але тепер бачиш і сама, що все, що дає мій перстінь, дає тільки для мене; в руках інших людей усе те щезає. Так бувайте-ж здорові обоє! Сідайте на мого фіякра, він заплачений і не щезне під вами так як четверня. А я собі піду.

— А куди-ж ти підеш? — запитала Ніна, троха пристидана і зворушена єго мовою, бачучи, що він зліз з фіякра.

— Піду до дому, — сказав Іван. — Бувайте здорові!

І заким Едвін і Ніна встигли ще сісти на фіякра, Іван щез їм з перед очей.

XVIII.

Яким способом се стало ся, сего Іван не тямив. Мабуть, якесь таємне, єму самому невідоме бажане кермувало в тій

хвилі чудодійною силою єго перстень. Досить, що в найближшій хвилі по розстаню з Ніною він найшов ся в тім місті, з котрого колись вирушив у сьвіт повний рожевих надій і могучих бажань, найшов ся перед пишним палацом князя Довгорукого. Не дуже то пишний вид являв тепер той палац. Пусто довкола, ані душі живої. На брамі, на дверех, навіть декуди на вікнах поперек хрусталих шиб понаклиювані були величезні, друковані, червоні, сині та жовті папері.

— Що се таке? Чума тут вибухла? Чи може яка нечиста сила заклала сю халабуду? — думав Іван, проходяючи ся доріжками довкола будинків.

— А гей, хло! — крикнув на него з боку якийсь грубий голос. — А ти що за один? Що ту робиш?

Іван озирнув ся — і перехрестив ся. Ну, Богу дякувати, що хоч одна жива душа виискалася ся! Він пізнав старого вусатого вартівника, що стеріг князівського парку.

— Здорові були, Бантромію! — скрикнув радісно, підходячи до старого. — Що-ж то, не пізнаєте мене? Я Іван, князівський візник, той, що єго недавно прийняли.

— Той, що з князем за границю поїхав? — спитав чуючи ся Бантромій.

— Той самий.

— А який-же дідько приніс тебе сюди? Чи може й князь приїхав?

— Ні, Бантромію, я сам приїхав, верхом на палици.

— Ну, а князь? Де він? Що з ним?

— Не знаю.

— Не знаєш? Адже-ж він не нині-завтра має тут бути.

— Так? А то чого?

— Як то чого? Хіба-ж ти нічого не бачиш?

І він виняв з кишені такий самий папір, як ті, що були поналіплювані скрізь на палацу.

— Бачити я бачу, ще, Богу дякувати, не заступило міні очей. Але що значать сі цидули — бігме не знаю.

— Се, небоже, квітки, і значать вони, що нашому князеві з єго князівства остало ся як раз тільки, як сей папір варт.

— А багато-ж він варт?

Бантромій тільки посвистав, зімняв папір у жмени і зро-

бив ним такий рух, що Іван, хоч і який неписьменний, відразу зрозумів його значінє.

— Он воно як! Ну, але що-ж се за папір і що на нїм написано?

— Написано на нїм, небоже Іване, що від нині за тиждень має відбутися ліцитація і продаж отсего палацу і парку і всіх князївських добрїв тому, „хто да венци“.

— О, о, о! — дивувався Іван. — Так як найпростїшого хлопа.

— А що-ж, небоже, право для всіх одно, і довг для всіх довгий, а віддай короткий.

— Ну, а є вже купці на ті маєтности?

— Го, го, чому-ж-би не було! Але кажуть, що ніхто нічого не дістане, бо барон — там якийсь жидюга, проста пиявка людська, за барона обібрався — так той барон, кажуть, все вже в кишени має. Навіть до ліцитації ніхто супроти него не виступить. Цілий тиждень уже ту крутить ся, заповідає в судї, межи жидами — ади, се він наш палац так казав обмаїти! Порядкує вже тут, як у своїм власнім. Усю двірню понаганяв, щоби не годувати дармоїдів, тільки мене одного лишив як на памятку, тай-то мабуть швидко прийде ся й міні на старі літа плентати ся в сьвіт по за очі. Швидко-ту, небоже, не чути буде людського слова, а все тільки жидівське шваркотанє.

— Так барон тут є? — скрикнув Іван.

— А вже-ж, що не де. Волочив ся з князем, волочив ся по за границями, поки з него не виссав усіх соків, а тепер щось там межи ними випало, чую — посварили ся із-за панни, та й отсе наш барон злетїв сюди, як крук на стерво.

— І нікого нема, хто-би його зігнав з того стерва?

— Єго? Барона? Снить ся тобі, небоже! Він сила! У него гроші. Як-би ти бачив, як тут усі припадають коло него!

В тій хвилі Бантронїй параз мов сполошив ся з місця і полетїв кудись, так полетїв, що Іван не думав навіть, щоби в его старих ногах було ще тільки сили.

— Що се з моїм старим стало ся? — подумав Іван, і сьлїдив за ним очима, поки не побачив на кінци алеї якоїсь чорної плями, довкола котрої літало щось мов золота, блискуча муха. Іван швидко пізнав сю пляму. Се був барон, котрий їдучи по парку, махав

елегантською паличкою з золотою галкою на кінці. Старий Бантромій добігши до него задиханий, став перед ним смирно, як ніколи не ставав перед князем і відповідаючи на якісь баронові запитання, за кожним словом, кланявся низенько, мов складаний ніжик.

— Агії! — подумав собі Іван, плюнув і скрутив у боківу доріжку, щоби не стрічати ся з бароном. По хвили прийшов Бантромій, завстиданий і радісний zarazом.

— Ти небоже не дуже з мене сьмій ся, — сказав він обтираючи собі уста і розгладжуючи довжезні вуси. — Не горібно то так надскакувати перед такою жабою, як барон, то правда, але що-ж зробиш, коли він сила. А при тім іще, небоже, чоловік і спекулює по троха. Видиш, що баронові се подобає ся, що він по кожній такій розмові ні за се ні за те червінця в руку тиць, ну, то й думаєш собі: що міні шкодить спини погнути? Вона не зломить ся, а червінець, небоже, на старі літа найліпша підпора.

— Ну, але що-ж вам таке наговорив я севельможний пан барон? — спитав Іван, оминаючи дразливу розмову.

— О, нині барон був дуже ласкавий і веселий. Казав, що дістав із за границі якусь дуже радісну телеграму, що зараз іде туди і не верне аж в день ліцитації, і здав на мене надзір над усім отсим добром.

— Так коло вас можна тут буде й міні притулити ся? — спитав Іван.

— Тули ся, небоже! Хоч у князевім ліжку спи, але тільки до ліцитації. Потому вже не моя воля. Потому може я тебе проситиму, щоб ти мене де при собі притулив.

— Добре! — скрикнув весело Іван. — Беру вас за слово. Потому я вас притулю!

Жалісливо всьміхнув ся Бантромій, потрясаючи Івановою рукою.

— Будемо мабуть оба тулити ся так, як два голі у одній діравій сорочці. Ну, але ти певно голоден, може-би тебе чим погостити? Знаєш що, небоже? Ходімо до княжої пивниці, там у мене в однім закуточку є дещо троха приховано, то побалакаємо не з сухими горлами.

Балакаючи то се то те, оба вони покріпили ся дечим, Бантромій вишпортав бутельочку доброго вина і вони сидючи на порожній бочці балагурили далі.

— Що-ж ти думаєш робити, небоже? — питає Бантро-мій Івана.

— Не знаю ще, — сказав Іван. — Поперед усього я бажав-би зробити баронові якогось доброго збитка.

— Баронові? Ти? — протягнув голосом Бантромій і ви-дивився на Івана як на тура.

— Може-би єму як небудь переборщити отсю ліцита-цію? — задумчиво міркував далі Іван.

— Ти? Баронові? — лепотів уже майже в нетямі з дива Бантромій.

— Так і є! — сказав Іван рішучо. — Се, думаю, буде добре. Знаєте що, дядьку Бантромію, допоможіть міні в тій річі, певно не пожалуєте сего.

— В чім, в чім тобі допомогти, ти безуме якийсь?

— Розвідати ся в суді, на які гроші буде та ліцитація і як-би до неї приступити?

— Але з тобою, таким нехарапутним наймитом, і гово-рити о тім у суді не будуть.

Іван не кажучи й слова, зірвав ся з місця, вийшов за стінку, і по хвили явив ся перед Бантромієм убраний як пан, при золотім годиннику з товстим золотим ланцюшком, у пер-стенях з дорогим камінєм, держачи в руці ліску з золотою го-ловкою далеко більшою, ніж у барона.

— Ну, а коли їм оттак покажу ся, — мовив усміхаю-чись Іван, — то чи схочуть зо мною говорити?

— Сьвят, сьвят, сьвят! — скрикнув хрестячи ся Бант-ромій. — А се що таке? Який нечистий в тобі сидить, Іване?

— Ніякий нечистий, дядьку, — сказав Іван, і в тій хвилі щезло з него все єго панство, — се тільки так, жарт. Так оттакий жарт я хотів-би зробити й баронові. Допоможіть міні, а певно не пожалуєте сего.

— Та хіба то така велика штука розвідати про ліцита-цію? — сказав Бантромій, все ще не можучи охолоти з пере-ляку і по троха підозріваючи, чи не підлазить отсе під барона якась нечиста сила, щоби єго взяти за старий довг. — А в тім, коли хочеш, щоби я тобі поміг, то і овшім. Міні барон ані сват ані брат. Тільки, небоже, коли хочеш приступати до лі-цитації хоч-би тільки на жарт, то треба в суді вадію зложити.

— Вадію? Що се за вадія?

— А, якусь чималу суму грошей.

— Е, про се не турбуйте ся, се у мене найде ся.

— Найде ся? Тьфу! Ану, перехрести ся, Іване!

— Що се ви, дядьку, видумали? Не вірите міні?

— А вже-ж не вірю. Ну, перехрести ся, бо інакше й кроку з тобою не зроблю.

— І перехрещу ся, ~~Отусиш~~ ^{Отець} ~~змовлю~~ ^{змовлю}, коли вам сего треба, — сказав Іван хрестячи ся, — тільки ходіть!

В кілька день після сеї розмови приїхав князь. Він не їхав до палацу — важко йому було й дивити ся на те місце, що колись бачило єго панованє, а тепер пропало для него, бачилось, на завсїгди. Він заїхав у маленькім жидівськім готелю, в однім покоїку, що виходив вікнами на брудне, во-нюче подвірє.

Довідавши ся про єго приїзд від Бантромія, Іван зараз пішов до него. Застав князя, що одітий лежав на пів сидячи на софі, курив люльку і, здавало ся, ні про що не думав. Він не чув навіть, як Іван застукав до дверей, як відчинив їх і як увійшов до покою. Іван побачивши єго, зразу подумав, що попав не в ті двері: той сивий, поморщений, зломаний чоловік, ся дряхла руїна, що без думки, без виразу на поблеклому лиці лежала перед ним, кліпаючи осовілими очима — чи се міг бути князь Довгорукий, той самий, котрий іще так недавно плескав брава оперетковим співачкам та любував ся принадами шансонеток?

Побачивши Івана, він усміхнувся слабо і махнув рукою, не змінюючи свого положення.

— Еге-ге, Іван, Іван, памятаю. Добрий візник, ге, ге, але кепський слуга. Втік, ге, ге, втік від мене, але нічого не вкрав! Ні, не можу сего сказати. Ну, добре, добре! Вернув до краю? а? О жебрачім хлібі, а? Так як і я, так самісінько! — Тремтячою рукою він повів до очей, немов-би хотів обтерти слезу, але очі єго були зовсім сухі. Іван стояв перед ним, не зводячи з него очей і не можучи й слова сказати.

— Не можу, небоже, не можу тобі нічого дати, — блендів далі князь, з трудом ловлячи обривки думок, що мов пролітаючи чмелі без ладу блукали ся в єго знесиленій голо-

ві — голий я, голісенький, так само як ти. Все минуло ся. Все пропало. Моє колишнє щастє — ге, ге, небоже, зломало ногу десь по дорозі, коли спішило мене останній раз ратуватн. І мої мене покинули, ге, ге! Як виклятого відбігли. Дочка пропала десь, може втопила ся... Княгиня вмерла. Під секретом тобі скажу небоже, вона повісила ся в ночі над своїм ліжком, бідна жінка! А як-же! Але ми се в секреті задержали, казали, що вмерла... О, се він, той барон поганий доконав єї! Того самого дня, коли він почтою надіслав нам друковане оголошенє ліцитації наших дібр — ти видів ті папери? Кажуть, що весь наш палац ними обліплений. Я не їхав туди, не хотів бачити, щоб і міні не прийшла охота так як княгині. Бідна жінка, еге-ге! Анї словечка не сказала, анї не скривила ся, але в ночі взяла, та й....

Іван стояв мов одубілий.

— Чого я сюда приїхав, питаєш? — говорив далі князь, хоч Іван ні про що єго не питав. — Сам не знаю. Не хотіло ся гинути на чужині як собака під чужим плотом. Ліпше під своїм. А знаєш, в Локарно — а, ти не був в Локарно? гарна місцевість! так там колись стара ворожка казала міні: коли вас крайна біда притисне, вертайте до дому, там вас щастє дождатиме. От я й вернув, на остатнє стягнув ся і вернув. Ну, ну, бувай здоров! Іван, Іван — а прізвиска так і досі не знаю. Іван візник. Добрий візник. Розбійників батогом побив. Ага, ага, тямлю! І не вкрав нічого. Ну, ну, бувай здоров, бувай здоров!

Сумний та невеселий ішов Іван вулицею, вийшовши від князя. Ну, сему вже нема що помагати. Сему хіба рискаль та лопата поможе. Про дочку очевидно нічого не знає, а може й чув та не тямить. А варто-би знати, де то панна Ніна обертає ся.

В тій хвилі щось немов хопило єго за очі, немов силою обернуло єго голову на право. В гарнім повозі запряженім парою добрих коней їхали швидко в тумані куряви якийсь шпакватий уже пан і молоденька пані. Пан оперши ся лівою рукою о ліску з золотою головою, правою вказував в той бік, де стояв князівський палац. Пані сиділа свобідно, вихиливши в той бік головку і сьміючись голосно. Обоє тільки мигнули перед Іваном; повіз зараз скрутив у алею князівського парку і щез між деревами, але Іван відразу пізнав, що ті панство — то барон і Ніна.

— Я так і думав, що їй не на довго стане любови з Ед-

віном, коли не буде що їсти. Але щоб вона добровільно пішла до барона, сему не повірю, — подумав Іван, ідучи в слід за ними.

XX.

Надійшов день ліцитації. Перший явився барон в однім повозі з Ніною. Ліцитація відбувала ся не в палацу, а коло економічних будинок, на широкім пляцу перед економією, де стояли ще грубі колоди, на котрих ще недавно, за панщини, гайдуки що суботи відлічували підданим призьбірані за тяжку роботу пів копи та копи канчуків. Ніна вийшла з повозу і сіла на ганку, барон ходив по подвір'ю, дожидаючи судової комісії.

Надійшла комісія — урядники, вóзні з паперами і з молотком, а за ними валила густа юрба жидів, міщан, хлопів, їхало деяке цікаве панство, прибув навіть пан староста для удержання порядку. Барон глядів на всіх весело, панів витав як знайомих, з старостою розпочав розмову про політику, але не скінчивши її скочив до комісійного стола, де удари молотка дали знати, що розпочинає ся урядова діяльність.

В тій хвилі товпа заворушила ся, зашепотіла і заклекотіла мов окріп. коли в него кинуть розпечений камінь. Доріжкою від міста над'їхав невеличкий возик, подібний до тих, у яких возять дітей, тільки з ручкою з задку. В тім возику сидів згорблений, посивілий і поморщений чоловік з трунячим лицем і осовілими очима, а за возиком поступав пхаючи його наперед себе, молодий парубчак в простім сільським уборі.

— Князь, князь! — шепотіла юрба. Комісія почувши сей шепіт, зупинила ся в своїм урядованю, поки возик з князем не надкотив ся до самого стола. Ніна сидячи на ганку дрогонула, побачивши батька таким нещасним та безпомічним. Вона поблідла, зірвала ся з місця, але зараз-же знов сіла, немов яка незрима рука взяла її за плечі і силою придавила до давнього місця.

Почало ся урядованє. Судовий езекутор почав з провола читати урядову формулу, а далі викрикувати імена вірителів, котрих претенсії були вписані на гіпотечі князівських дібр. Тільки оден із них обізвав ся — барон. При кожній дальшій назві барон викрикував: — Заспокоєний! — і скла-

дав на стіл комісії поквітоване довжника з упевненем, що до князівської маси жадної претенсії більше не має.

Остаточнo показало ся, що остав ся тільки один віритель — барон, а єго претенсії рівні були сумі всіх претенсій давнїйших вірителїв. Сума виносила круглого пів мільона.

Потому почало ся читанє довжезного витягу табулярного, де поданий був докладний опис дїбр князя Довгорукого і оцїнена їх вартість. Хоч і як знищені і занедбані були ті добра, то все таки вартість їх була ще в троє більша від суми довгу.

— Іменем одинокого вірителя барона Шніцкоффа подаю ясноосвїченому князеви Довгорукому руку до згоди, — сказав голосно ексекунтор судовий, звертаючи ся до візка з князем. — Пан барон готов відступити від ліцитації, коли князь Довгорукий зрече ся всякої дальшої претенсії до своїх дїбр. За те барон готов дати єму почесне удержанє до смерти.

— Іменем немїчного, спаралїзованого, але здорового на умі князя Довгорукого, — озвав ся в відповіді на те ясний, дзвінкий голос із за возика — заявляю, що князь таких условин не приймає і обстає при ліцитації.

Слова ті викликали на всіх зібраних вражінє мало що менше від удару грому з ясного неба. Барон так багато наговорив усім про прихильність до него князя, про єго страх перед ліцитацією, про певність згоди з єго боку, що рішенє князя — обставати при ліцитації, було для всіх несподіванє. Барон аж підскочив на місци, почувши ті слова, але зараз-же всьміхнувся з погордою: окинувши оком усіх зібраних він побачив, що серед них нема нікого, хто міг-би єму бути небезпечним при ліцитації.

Ще сильнїйше вражінє викликали ті слова на Нїну. Вона в голосі їх пізнала відразу Івана, котрого досі за батьковим возиком зовсім не запримїчала. Вона відразу поміркувала, що тут буде щось незвичайне, але що і до якої мети — не знала. Вся вона почала трусити ся. Чула від часу до часу, що на ній спочивав погляд Іванових очей, але сама не сьміла й зирнути на него, і тільки з глухою трївогою дожидала кожного нового слова, яке роздасть ся серед загальної тиші з Іванових уст, так як-би дожидала на свої плечі болючого удару.

— Коли так, — голосив далі ексекунтор, — то про згоду не може бути далі й мови. А затим виставляє ся на публичну продаж уся висше описана движима й недвижима маєтність

вельможного князя Довгорукого, вартости „шапункової“ півтора мільйона, за суму викликання 600.000, на заспокоєння претенсій барона Шпіцкопфа в сумі 500.000, як також коштів поступованя судового і інших. Сума викликання 600.000, хто дасть більше?

— Я дам 600.000, — еказав голосно барон і озирнув ся довкола як триумфатор.

— Я дам 700.000, — роздав ся нараз голос Івана за князевим возиком.

— Що за я? Хто такий? — скрикнув барон, мов опарений.

— Я, Іван Лінюх, — спокійно відповів Іван.

— Ти? В імени князя?

— Ні, в своїм власнім.

— Прошу пана езекутора викинути сего дурня, нехай не перешкаджає в урядованю, — обернув ся барон до езекутора. — Він не має тут ніякого права говорити.

— Перепрашаю пана барона, — відповів чемно езекутор. — Іван Лінюх є ту зголошений до ліцітації, прошу подивити ся.

— Як? І вадію зложив?

— І вадію зложив.

— A Schlag soll ihn treffen! — скрикнув барон, не можучи спам'ятати ся зо злости.

Загальний сьміх публіки був відповіддю на той мимовільний викрик.

— Отже Іван Лінюх дає 700.000, хто дасть більше? — викрикував далі езекутор.

— Я даю 800.000, — сказав відсапавши ся троха барон.

— Я даю 900.000, — сказав зараз Іван.

— Я даю мільйон, — люто крикнув барон, щоби тим словом мов громом прибити Івана.

Слово мільйон викликало серед публіки шепіт зачудування. Барон кинув ся до Ніни і почав щось живо з нею говорити, але вона не була в силі нічого відповісти ему. Вона сікла зубами і трясла ся мов у лихорадці і ледво не ледво могла сказати баронові:

— Держіть ся! Він вас застрашити хоче! Він на мою душу важить. Держіть ся, бароне!

— Я ему покажу, як зо мною задирати ся! — гордо

скрикнув барон, вертаючи назад перед стіл комісії, де возний від давна вже калатав і кричав, щоби народ успокоївся.

— Я даю мільон і тисячу, — сказав Іван, не рушаючи ся з місця.

— Ага, подає ся вже, подає ся, перелякав ся! — гомоніла товпа, в котрій люде мало на голови одні одним не дізли, щоби придивити ся сему дивовижному купцеві в хлопській веретянці, о котрім ніхто не знав, хто він, відки взяв ся і за чий гроші купує.

— Я даю мільон сто тисяч! — скрикнув барон.

— Браво, браво! — загуло в товпі жидів, котру возний зараз кинув ся втишати.

— Я даю о тисячу більше, — сказав Іван.

— Я даю мільон двісті тисяч.

— Я даю о тисячу більше, — мов машина повторив Іван.

— Я даю півтора мільона! — ревнув барон почервонівши мов рак.

— Я даю о тисячу більше, — товк своє Іван.

Баронові почало робити ся моторошно. Сума, до котрої він вигнав ся, о много перевищувала все те, на що він числив при сій ліцітації. Він надіяв ся стати паном князівських дібр без ніякого дальшого торгу, загорнути все за довги, а тимчасом єму прийде ся або уступити і взяти свій довг і більше нічого, або держати ся далі в тім шаленім торзї. Єму пригадали ся слова Ніни, і він добуваючи останніх сил крикнув:

— Даю мільон і шістьсот тисяч!

Ніякий голос не обізвав ся по сих словах. Уся публіка мов завмерла, ждала, що скаже далі Іван, але Іван мовчав і порав ся щось коло князя.

— За першим разом мільон шістьсот тисяч, — кричав екекутор. — Хто дасть більше?

Ніхто не обзивав ся.

— За другим разом! — кричав далі екекутор.

Мовчанка.

— За третим разом!

Мінута мертвої мовчанки — і барон з гордого капіталіста був зруйнованим дідичем князівських дібр. Він чув се докладно в тій хвилі. Вся єго готівка не вистарчала на те, щоби заплатити виторгувану ціну. Прийде ся затягати значну позичку, обтяжувати відразу гіпотeku тільки що набутих дібр.

А господарювати на тих добрах без накладового капіталу — се-ж значить з гори засуджувати себе на мільйони клопотів, гризот, розчаровань, а кінець кінців на руїну. От тобі й на! Отсе був той гешефт, над котрим він запопадав ціле житє! Баронові почало робити ся холодно коло серця.

— Ну, пане бароне, — сказав до него насмійливо Іван, — побороли ви мене. Так багато за ті добра я не міг-би був дати.

Барон тільки очима кліпав.

В тій хвилі Ніна легко мов серна збігла з ганку і припала до возика, в котрім сидів її батько.

— Таточку! Ось я! Я твоя! — скрикнула вона, цілуючи его зівялі руки. — Прости міні всі гризоти, яких я тобі наробила!

— Нінка, Ніночка, еге-ге! — лепотів князь. — Моя дочка! Не втопила ся, ге-ге! Грошей багато потребує, але у нас тепер гроші є, го-го! Від барона виторгували!

Барон стояв недалеко, чув усе те і якось ідіотично всьміхав ся.

— А ти Іване, гніваєш ся ще на мене? — обернула ся Ніна до молодого парубка з чарівним усміхом. — Надію ся, що простиш міні, що там було — з Едвіном — додала шентом. — Підла душа! Продав мене баронові.

Усе чув барон, та при остатнім слові захитав ся на ногах і упав до долу мов сніп. Нікому було й піддержати его. Поки привезено доктора, він уже був небіжчик.

XXI.

Не судило ся Іванові зазнати щастя при боці Ніни. І хто її зрозуміє, жіночу натуру. Тут сама набивала ся ему, трохи не на шию ему вішала ся, поки з нею одружив ся, а в кілька неділь по весілю покинула его з капітаном від гузарів.

Так само не дало ему щастя й панованє на князївських добрах. Колись, будши ще сільським парубком, він не міг здумати собі нічого крашого і щасливішого, як житє дідича. Але тепер те житє остогидло ему за кілька неділь. Бачити довкола себе тільки людей, котрі працюють на тебе, а не могли самому нічогоїсїнько робити — се для него було найбільшою мукою.

Трібував проводити зиму в місті, але містове життя ще менше приходилось йому до смаку. Забави навкучили йому, товариство було йому не до душі, а головню і тут убивав його недостаток праці. Сох щораз більше і спадав із сил. Лікарі порадили йому рух, зміну повітря. І ось він пустився пішки в дорогу по краю. Але чудодійний перстень не позволяв йому навіть на сей труд. Хоч здавалося, що Іван іде піхотою по землі, то прецінь він чув, що невидимі руки несуть його в повітрі і не позволяють навіть доторкнути ся ногами до твердої землі. В цілій подорожі дізнавав Іван чутя того листка, котрим кидає буря. Воля його ослабла, бо їй не приходило ся поборювати ніяких перешкод. Тільки тепер він пізнав основно, що праця — се не тільки твердий обовязок чоловіка, але прямо условина його життя, конечна для життя так як повітре до дихання. Пізнав, що без праці чоловік звільна перестає бути чоловіком, самостійною істотою. Недостачі тої людської самостійности не надгородять йому ніякі скарги, ніякі роскоші, бо все здобуте без праці являє ся чимось чужим для чоловіка, якимось привидам, холодною лудою, котра не насичує духа, а тільки його знеохочує і затроює.

І почав Іван проклинати той чудовий дар, котрим колись так тішив ся як найціннішим придбанєм, а котрий тепер став ся не його власністю, але його неможлими паном, всемогучим владником його тіла і душі. І зовсім природно: хто міні все дає, від того я весь залежу, у того я весь в руках. На Іванову душу чим раз тяжше налягала чорна хмара того почуття, що він дуже грішить, уживаючи всего без праці. Він почав боятися сам своїх, навіть найневинніших бажань, щоби зараз не бачити їх сповненими. Цілими днями мовчав, сидів в заперті і переносив невольні муки, силуючись нічого не думати, нічого не бажати.

Іколи перебирав в думках своє минуше від тої хвилі, коли почув писк зачарованої мухи в дереві. Що приніс йому той перстень? Якого добра зазнав він із-за него? Що правда, він заспокоював його звірячі потреби, але не в більшій мірі і не ліпше, ніж-би се могла вчинити служба у простого мужика. Противно, там на службі від хоч часом чув себе вдоволенним, сьпівав, спочивав по труді, а головню — був здоров і сильний, а тепер!... Правда й те, що пізнав шмат сьвіта і людей, та і з сего яка йому користь? Сьвіт усюди один, бо

люде одні, а пізнанє людей замісто щастя, вдоволення і роскоші дало єму пізнати і зазнати цілу безодню горя, терпіня, брехні та підлоти. Те знанє дуже сильно підкопало єго віру в людей, єго охоту до житя. Але найбільше болючим для єго щирого серця було те, що перстїнь єго не тільки не давав щастя єму самому, але не позволяв єму робити добро другим, помагати терплячим і потрібним. Все, що перстїнь той давав, служило самому тільки Іванови; в третих руках по якімось часї щезало без сьлїду, мов піна на бистрій водї.

— Ні, не хочу довше жити в такім пеклі і ще й носити те пекло з собою! — сказав одного разу сам до себе Іван. — Не хочу довше носити ся з тим перстєнем. Не хочу бути на вид всемогущим а на ділі невольником, на вид мати все чого душа забажає, а на ділі не мати найпотрібнійшого, без чого ані душа ані тіло жити не може. Хоч який малий сей перстїнь — додав він оглядаючи Дїдів подарунок на своїм пальци, — то все таки став ся він для мене більшим тягаром, ніж усе, що я двигав колись підчас моєї служби, надавив міні тяженькі мозолї там, де-би їх не надавили ніякі мішки з зерном ані вязанки дров. Та годї терпіти! Піду на те місце, котре вказав міні Дїд і віддам єму єго дарунок.

XXII.

Сонце хилило ся вже до заходу, коли Іван прибув на звїсну нам полянку. В лісі стояла врочиста тиша. Рої комариків і золотокрилих мушок бренїли і хвилювали в тіни дерев. Десь троха далї стрекотїла сойка, стукала жовна о сухе дерево. На серединї полянки пражило сонце, розходив ся запах розігрітого чябрику, похилияли ся до сонця високі вершечки тоненьких лісових трав. Великий чорний гриб в понурїй задумї стояв на гладкїм, голім місци під смерекою.

— Дїду! Дїду! Дїду! — скрикнув Іван і тричі вдарив лїскою по смереці.

На той окрик затремтіли трави, втихли мушки, а дерева подали собі Івановї слова з рук до рук, розносячи їх по ярах і лісових заламах. Але луна дрїмала. В тїй хвилї гриб пробуркав ся зі своєї задуми, порушив широкою розплесканою головою і почав рости, рости. Швидко перемінив свій вигляд і перед Іваном став Дїд у своїй власній поставі.

— Ну, що-ж, синашу, прийшов ти таки! — сказав Дід киваючи головою на привіт Іванови.

— Приходжу, Дідусю.

— А швидко якимось, небоже. Видно не дуже смачний мій дар.

— Швидко? — скрикнув Іван. — Але-ж я за той час пережив більше, ніж у сто літах звичайного життя.

— Ну, але-ж мій перстень сповняв свою службу добре? Надію ся, що не кривдуєш собі на мене.

— Та що маю кривдувати, — сказав Іван. — Добре сповнював свою службу, се так. Тільки мабуть служба тота не на мої плечі шита, Дідусю. Не можу довше витримати того добродійства і приношу вам назад ваш дар.

— Я так і знав, що не видержиш, — усміхаючи ся мовив Дід і взяв перстень та застромив его собі на палець. — Ну, але що-ж ти тепер будеш робити?

— Буду робити, працювати! — радісно скрикнув Іван.

В тій хвилі, позбувши ся перстень, він почув себе вдесятеро сильнішим, здоровішим і сміліїшим, ніж був перед хвилию. — Тепер тільки я пізнав, яким добром для чоловіка є праця.

— Ну, але може хочеш іще дечого від мене в заміну за перстень?

— Ні, не хочу нічого! — відповів Іван. — Бо і що-ж ви можете міні дати? Того, чого міні найбільше треба — щастя, внутрішнього вдоволення — —

— Е, сего, небоже, я тобі дати не можу! — сказав Дід.

— Знаю се, — мовив Іван. — А за все інше спасибі вам. Усе інше я собі здобуду працею — в меншій мірі, в більшій мірі — ріжниця не велика. Бувайте здорові, Дідусю!

— Іди здоров, синашу! — сказав Дід, і закрутивши ся млинком на однім місці пірнув у землю мов той свердель.

*

*

*

Що стало ся з Іваном? Здало ся йому нараз, що якась важка змора, котра досі держала его в своїх лабах, відступила від него і дозволила ему віддихнути вільно і випрямити ся. Він віддихнув, підняв у гору голову — і пробудив ся.

— А! Що се зо мною було? — скрикнув схапуючи ся з пенька, на котрім сидів дрімаючи. — Чи се сон був, чи й справді я вандрував по чужих краях?

Оглянув ся довкола і побачив свою сокиру зарубану у пеньку.

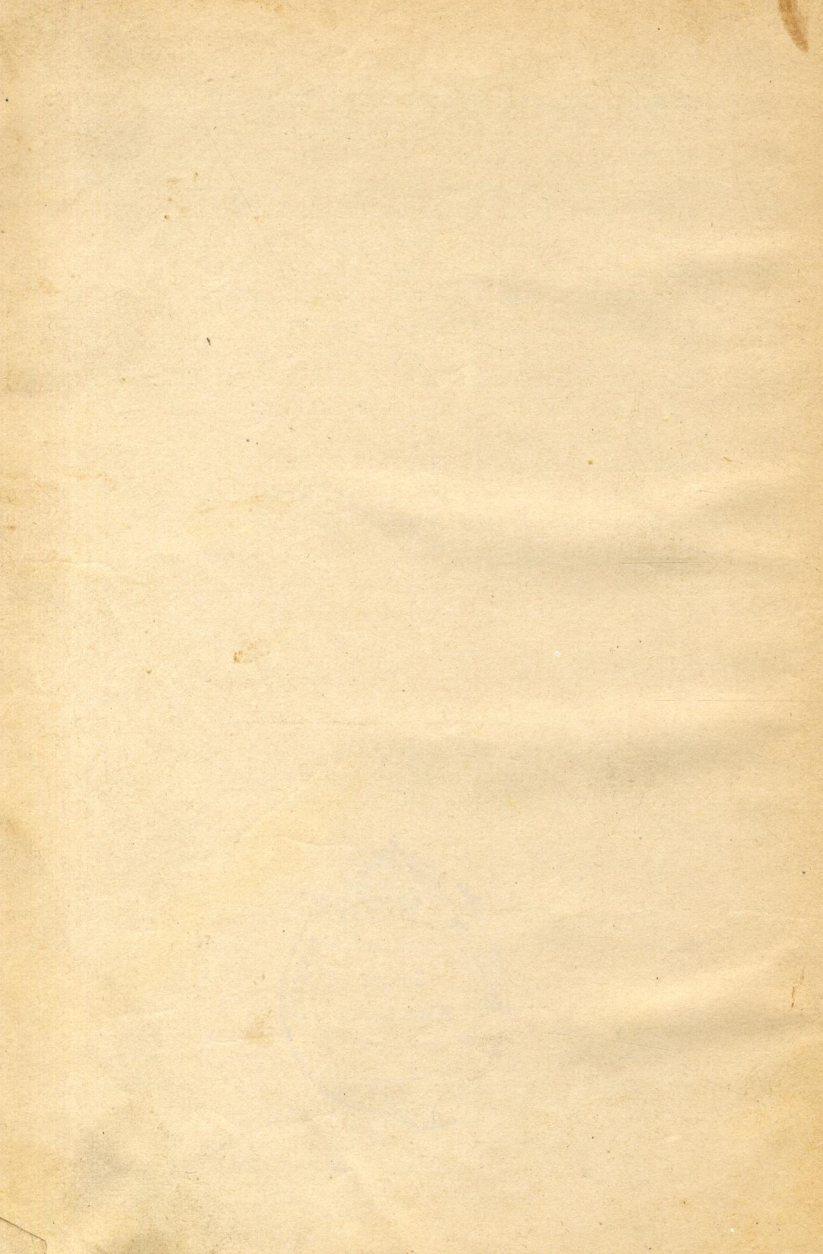
— Тьфу, щезни маро! — скрикнув Іван. — І приснить ся-ж чоловікови диво! Певно ядесь у таке дивне місце сокиру зарубав. Та гов, чи на правду се був лише сон? Але-ж Господи мій, то я мусів довго спати! Адже-ж міні бачило ся, що я що найменше рік часу прожив. Ну, але щом бачив сьвіта, том бачив, хоч у сні лишень, то на одно вийде!

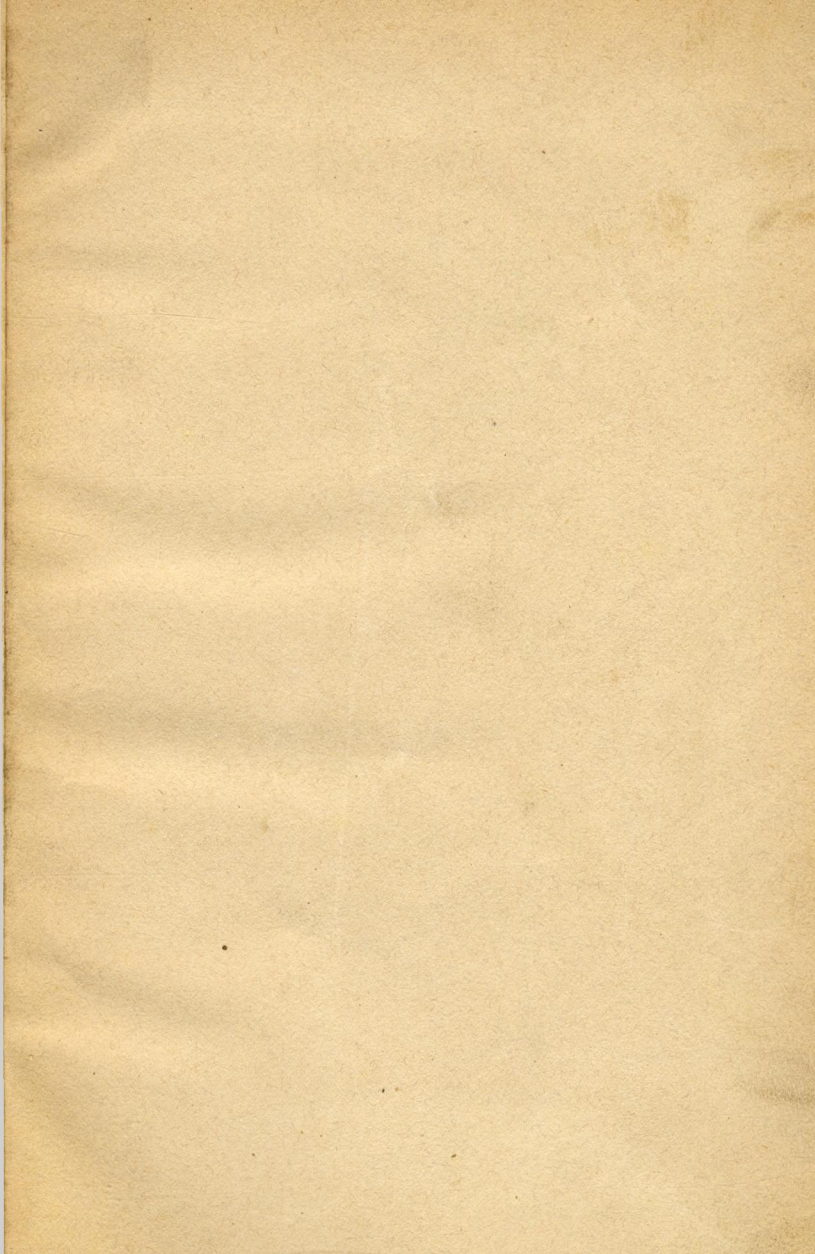
І пригадавши собі всі свої пригоди, він зо страхом почав обшупувати свої руки і ноги, чи справді він не є такий ослаблений, яким чув себе перед хвилию. Та ні! Богу дякувати, був здоров, сильний і молодий. І хоч усі пригоди були тільки сном, але любов до праці, котру з него виніс, лишила ся у него на весь вік.

І він кинув ся зараз, нарубав дров, звязав здорову вязанку і завдавши єї собі з пенька на плечі, згорблений у двоє але вдоволений сам із себе потюпав до села.

Львів 1890—91.

[Faint, illegible handwriting]

34.153

$\phi \frac{I}{5-390}$